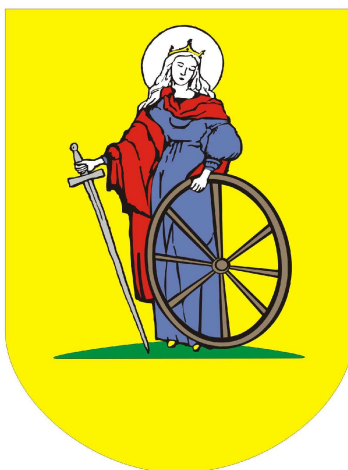

Załącznik do Uchwały Nr XXX/324/09
Rady Miejskiej w Dzierzgoniu
z dnia 29 października 2009r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA I GMINY DZIERZGOŃ 2010-2013

Opracowanie:
Iwona Gołombiowska

Dzierzgoń, wrzesień 2009

Zawartość opracowania

1.	Wstęp.....	3
2.	Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków.....	4
3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami.....	5
3.1.	Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków.....	5
3.2.	Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.....	5
3.3.	Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego.....	6
3.4.	Inne uregulowania prawne.....	6
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	7
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	7
4.1.1.	Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 – 2013.....	7
4.1.2.	Narodowy Program Kultury: „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004-2013.....	8
4.2.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	9
4.2.1.	Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020.....	9
4.2.2.	Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013.....	10
4.2.3.	Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.....	10
4.2.4.	Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010.....	10
4.2.5.	Zgodność Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń z dokumentami powiatowymi.....	11
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	12
5.1.	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	12
5.1.1.	Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Dzierzgoń.....	12
5.1.2.	Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierzgoń.....	13
5.1.3.	Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w gminie Dzierzgoń.....	13
5.2.	Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	15
5.2.1.	Charakterystyka gminy.....	15
5.2.2.	Zarys historii gminy.....	15
5.2.3.	Krajobraz kulturowy.....	16
5.2.4.	Układy ruralistyczne i urbanistyczne.....	17
5.2.5.	Zabytki nieruchome.....	33
5.2.6.	Zabytki ruchome.....	33
5.2.7.	Zabytki archeologiczne.....	34
5.2.8.	Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	34
5.2.9.	Dziedzictwo niematerialne.....	34
5.3.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	35
5.3.1.	Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	35
5.3.2.	Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	37
5.4.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	38
5.4.1.	Obiekty nieruchome.....	38
5.4.2.	Obiekty archeologiczne w ewidencji konserwatorskiej	49
5.5.	Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	52
5.5.1.	Zabytki archeologiczne.....	52
5.5.2.	Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków	52
5.5.3.	Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków	54

6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.....	55
7.	Założenia programowe.....	56
8.	Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.....	61
8.1.	Instrumenty prawne.....	61
8.2.	Instrumenty koordynacji	61
8.3.	Instrumenty finansowe.....	61
8.4.	Instrumenty społeczne.....	61
8.5.	Instrumenty kontrolne.....	61
9.	Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	62
10.	Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	63
10.1.	Publiczne źródła finansowania.....	63
10.2.	Środki pomocowe.....	63
11.	Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.....	64

1. WSTĘP

„Dziedzictwo kulturowe stanowi dziś z jednej strony przedmiot ochrony, z drugiej zaś potencjał, który winien zostać wykorzystany dla przyszłego rozwoju”¹.

Dziedzictwo kulturowe, krajobraz i historia gminy stanowi znaczny potencjał, który powinien zostać wykorzystany do rozwoju turystyki na terenie gminy.

Świadomość potrzeby ochrony zabytków zarówno dla żyjących jak i dla przyszłych pokoleń jest coraz powszechniejsza wśród mieszkańców naszego regionu. Jednak nie każdy posiada dostateczną wiedzę, jak właściwie należy zadbać o zabytek. Dlatego stworzenie programu opieki nad zabytkami przez Gminę jest ważnym czynnikiem w upowszechnianiu tej wiedzy i pomaganiu właścicielom zabytków w opiece nad ich stanem i atrakcyjnym wyglądem. Zabytki nie powinny kojarzyć się z zaniedbanymi budynkami, ruinami, do których nie można wejść. Dziedzictwo to jest świadectwem wielokulturowej historii naszego regionu. Dlatego na nas wszystkich spoczywa odpowiedzialność za właściwe wykorzystanie jego potencjału oraz zachowanie dla następnych pokoleń.

Program opieki nad zabytkami gminy Dzierzgoń stanowi punkt wyjścia do stworzenia możliwości współpracy między Gminą oraz posiadaczami zabytków w celu jak największej dbałości o dziedzictwo kulturowe, a także promowanie go jako atrakcyjny produkt turystyczny.

---

¹ *Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2013, Warszawa 2004, s. 41*

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568, Dz. U. z 2004 r. Nr 96, poz. 959 i Nr 238, poz. 2390 oraz z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Dz. U. z 2006 r. Nr 126, poz. 875).

Program Ochrony Zabytków Gminy Dzierżoń na lata 2010-2013 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polski. W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym”. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku. Jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podzielono na grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Drugą grupę obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku krajobrazowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na Gminę obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje Rada Gminy po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji tegoż programu Wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Co cztery lata program ten powinien być aktualizowany.

Organ stanowiący Gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Ponadto zadania Gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w Ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r. Nr 142 poz. 1591 z późn. zm.).

3.4. Inne uregulowania prawne

Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:

- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., Nr 156, poz. 1118 z późn. zm.),
- ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., Nr 25, poz. 150),
- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. Nr 92, poz. 880),
- ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123),
- ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2003 r., Nr 96, poz. 873 z późn. zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2013

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „**zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całość historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.**” Formułując zadania powiatu w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

Tezy *Narodowej Strategii* zakładają zwiększenie poziomu aktywności na szczeblu regionalnym w sferze kultury. Dotyczy to „umiejętnego wkomponowania zadań z obszarów kultury w plan rozwojowy regionu, przy założeniu, iż rozwój kultury wspiera poprawę jakości potencjału regionu w dziedzinie kapitału intelektualnego oraz kapitału społecznego. Przygotowanie regionów (władz samorządowych i partnerów społecznych oraz instytucjonalnych) do tej aktywności jest ważne dla pozyskiwania funduszy Unii Europejskiej (w tym i z edycji INTERREG), także w kontekście następnego okresu programowania na lata 2007–2013”².

W założeniach Państwo Polskie powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach. Do tego celu „niezbędne jest zinstytucjonalizowanie platformy współpracy pomiędzy państwem a samorządami, a także w większym stopniu wykorzystanie możliwości tworzenia i prowadzenia wspólnych instytucji i wspólnych inwestycji w sferze kultury. Samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach”³.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wskazuje bardzo ważną przemianę w kształtowaniu podejścia do sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się na aktywnym działaniu ze względu na „rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów”. Elementy naszej spuścizny kulturowej powinny zostać wykorzystane dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania 2004–2013 są m.in. ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków⁴.

Rolą Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji

² *Narodowa Strategia Kultury*, s. 112-113

³ *Narodowa Strategia Kultury*, s. 114

⁴ *Ibidem*, s. 115

kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Celem cząstkowym w *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków⁵.

Jednostki samorządu terytorialnego zostały określone jako partnerzy w finansowaniu wdrażania *Narodowej Strategii Kultury*.

4.1.2. Narodowy Program Kultury: „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004-2013

Narodowy Program Kultury „*Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*” jest dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w latach 2004 – 2013 w sferze spuścizny kulturowej Polski, stworzonym przez zespół ekspertów przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Jego celem jest poprawa stanu i dostępności zabytków poprzez:

- a) tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- b) kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele społeczne,
- c) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości,
- d) tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- e) promocję polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą,
- f) wzmocnienie zasobów ludzkich w sferze ochrony zabytków,
- g) podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego,
- h) zabezpieczenie zabytków i archiwaliów przed nielegalnym wywozem za granicę⁶.

Narodowy Program Kultury wskazuje możliwości finansowania ochrony dziedzictwa kulturowego ze środków publicznych: z budżetu Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego oraz funduszy strukturalnych, np.: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego - jego możliwości dla sektora kultury dotyczą przede wszystkim tworzenia, modernizacji i rozwoju infrastruktury w tym obszarze, w tym rewaloryzacji i adaptacji obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe lub przemysłowe. Dotyczy to przede wszystkim tworzenia centrów kulturalnych, traktowanych jako miejsce spotkań i odgrywających znaczną rolę w wymianie kulturalnej oraz otwarciu się regionu na zewnątrz. Ważną kategorią w infrastrukturze kulturalnej są zabytki i muzea, które posiadają potencjał ekonomiczny. Mogą one stanowić atrakcję turystyczną, przyczyniając się do wzrostu zainteresowania regionem zarówno dla turystów, jak i w sposób pośredni dla inwestorów. Kolejną możliwość daje Europejski Fundusz Społeczny ukierunkowany zwłaszcza na procesy dostosowawcze i unowocześnianie polityki zatrudnienia. Możliwości finansowania kultury w tym wypadku polegają na tym, że działalność związaną z poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i produkcją kulturalną może bezpośrednio lub pośrednio przyczynić się do wzrostu liczby miejsc pracy. Najczęściej projekty kulturalne z tego zakresu są bezpośrednio lub pośrednio związane z promocją danego obszaru, a także ulepszeniem usług związanych z turystyką. Efekty działalności kulturalnej wykraczają jednak daleko poza podniesienie atrakcyjności turystycznej⁷.

⁵ *Narodowa Strategia Kultury*, s. 114-115

⁶ *Ibidem*, s. 118

⁷ *Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004-2013*, s. 31

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020 przyjęta przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 18 lipca 2005 r. (uchwała nr 587/XXXV/05).

W części dotyczącej diagnozy stwierdzono, że „pomorskie wyróżnia oryginalna wielokulturowość, stanowiąca mieszankę dziedzictwa polskiego (w tym kaszubskiego, kociewskiego i kresowego), hanzeatyckiego, ukraińskiego i innych. Jej materialnym odzwierciedleniem są liczne zabytki i obiekty kulturalne. Brakuje jednak spójnej i konsekwentnie realizowanej promocji wykorzystania dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia świadomości historycznej i tożsamości regionalnej oraz podniesienia atrakcyjności osiedleńczej, turystycznej i inwestycyjnej regionu. Trwałe miejsce w wartościach kulturowych regionu zajmują kaszubska oraz kociewska kultura i tradycja. Społeczności te są wewnętrznie zintegrowane i dobrze zorganizowane.(...).

W ostatnich latach w sferze kultury daje się zauważyć systematyczny kryzys finansowo-instytucjonalny. Jednym z jego objawów są ubytki w sieci instytucji kultury, dodatkowo sprzężone z malejącymi wydatkami na działalność tych instytucji. Problem stanowią także dysproporcje w dostępie do dóbr i usług kultury między mieszkańcami miast i obszarów wiejskich⁸(...).

Jednocześnie określono wizję województwa pomorskiego roku 2020 wskazując, że region ten będzie znaczącym partnerem w regionie Morza Bałtyckiego – regionem czystego środowiska; wysokiej jakości życia; rozwoju opartego na wiedzy, umiejętnościach, aktywności i otwartości mieszkańców; silnej i zróżnicowanej gospodarki; partnerskiej współpracy; atrakcyjnej i spójnej przestrzeni, a także kultywowania wielokulturowego dziedzictwa oraz tradycji morskich i solidarnościowych.

Ponadto województwo ma stać się:

- regionem konkurencyjnym: (...) dysponującym dobrze zorganizowaną, efektywną i działającą w sposób przejrzysty administracją publiczną, ukierunkowaną na trwały rozwój społeczno-gospodarczy, z wykorzystaniem m.in. partnerstwa publiczno-prywatnego i publiczno-społecznego, włączonym do międzynarodowej sieci przepływu informacji, wiedzy i kooperacji naukowej, gospodarczej i kulturalnej; stanowiącym atrakcyjne miejsce dla inwestorów, turystów, studentów, naukowców, a także obecnych i potencjalnych mieszkańców;

- regionem spójnym: (...) umacniającym – zgodnie z zasadą „jedność w różnorodności” – tożsamość budowaną na fundamencie poszanowania bogatej spuścizny historycznej oraz tradycji, dorobku i dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla i Żuław oraz innych części regionu, a także tradycji morskiej i solidarnościowej;

- regionem dostępnym: dobrze powiązany z otoczeniem zewnętrznym poprzez zintegrowany i bezpieczny regionalny system transportowy wspierający mobilność ludzi, a także poprzez wydajny regionalny system teleinformatyczny zapewniającym sprawny przepływ informacji i wiedzy, zapewniającym wysoki standard życia, dobrą jakość środowiska przyrodniczego i kulturowego, a także bezpieczeństwo powodziowe i energetyczne, oferującym wyrównany dostęp do wysokiego poziomu świadczeń i usług w sferach: edukacji, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa publicznego, pomocy społecznej, kultury, sportu i rekreacji.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierżgoń 2010-2013 zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020.

---

⁸ *Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020, s. 10*

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013

Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013 przyjęty przez Zarząd Województwa Pomorskiego w dniu 2 października 2007 r.

Celem strategicznym tego dokumentu jest poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych.

Działania, polegające m.in. na ochronie dziedzictwa kulturowego przewidziane zostały w ramach: osi priorytetowej 3. *Funkcje miejskie i metropolitalne*, osi priorytetowej 6. *Turystyka i dziedzictwo kulturowe* oraz osi priorytetowej 8: *Lokalna infrastruktura Podstawowa*.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń 2010-2013 zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013.

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego uchwalony został 30 września 2002 r. (uchwała nr 639/XLVI/02). Wyznaczono w nim zasadnicze cele ochrony wartości przyrodniczo-kulturowych i krajobrazu w przestrzeni województwa:

- całościowe ujmowanie dopełniających się zagadnień ochrony środowiska przyrodniczego, wartości kulturowych i krajobrazu,
- integralne traktowanie materialnych i niematerialnych wartości terenu,
- gospodarowanie w przestrzeni z uwzględnieniem przenikających się i tworzących wzajemne relacje procesów przyrodniczych i kulturowych, których fizjonomiczno-materialnym wyrazem jest krajobraz⁹.

Jednocześnie wskazano, że celem polityki przestrzennej w zakresie ochrony zasobów i walorów środowiska kulturowego jest wspieranie różnorodności kulturowej regionu oraz zachowanie dziedzictwa historycznego. W tym celu zdefiniowano obszary o wysokich walorach historyczno-kulturowych, które predestynowane są do utworzenia parków kulturowych. Jednym z takich obszarów są Żuławy, określone jako obszar występowania wysokich i umiarkowanych walorów przyrodniczo-kulturowych.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń 2010-2013 zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010 przyjętego przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 26 lutego 2007 r. (uchwała nr 72/VI/07) jest zachowanie dziedzictwa kulturowego Pomorza, służące budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej województwa.

Jednocześnie dokument ten wraca uwagę na potrzebę pilnego ratowania zasobów dziedzictwa. Jako priorytet ochrony zabytków wskazuje w szczególności elementy tradycyjnego krajobrazu kulturowego, który ulega dynamicznemu procesowi degradacji. Deprecjacja unikalnych, charakterystycznych cech, właściwych dla specyfiki regionu prowadzić będzie do zanikania tożsamości kulturowej. Dlatego zachowanie i ochrona tego dziedzictwa – materialnego świadectwa przeszłości - jest niezbędne dla przetrwania pamięci o złożonej historii i dawnych mieszkańcach województwa pomorskiego¹⁰.

Priorytetami *Programu* jest m.in.:

⁹ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego; strona internetowa: http://www.woj-pomorskie.pl/Pages/Lang/pl/Article/wazne.plan_kierunki2.html

¹⁰ Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010, Gdańsk 2006, s. 36.

- zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej,
- ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego wsi – regionalnego budownictwa wiejskiego,
- odnowa krajobrazu kulturowego wsi polskiej,
- ożywienie obszarów zabytkowych zespołów ruralistycznych.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń 2010-2013 zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010.

4.2.5. Zgodność Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń z dokumentami powiatowymi

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Sztumskiego 2004-2015 została opracowana w 2003 r. W dokumencie tym określono misję powiatu: „Zrównoważony rozwój społeczności, oświaty, turystyki, kultury a także opieki zdrowotnej, bezpieczeństwa publicznego, gospodarki, infrastruktury technicznej oraz instytucji powiatowych.”¹¹

Jednocześnie strategia uwzględnia w swych celach ochronę i pielęgnację dziedzictwa kulturowego poprzez wspieranie i inicjowanie przedsięwzięć poprawiających stan dziedzictwa kulturowego w tym opracowanie inwentaryzacji stanu dziedzictwa kulturowego w powiecie oraz monitorowanie stanu technicznego zabytków oraz poprzez promowanie działań na rzecz rozwoju dziedzictwa kulturowego powiatu w tym inicjowanie imprez okolicznościowych oraz konkursów wiedzy¹².

Ponadto w strategii wskazano, że wizją rozwoju powiatu do 2015 r. jest m.in. ochrona dziedzictwa kultury. Natomiast jako mocną stroną powiatu sztumskiego wskazano dziedzictwo kulturowe, walory przyrodniczo-krajobrazowe oraz rozwiniętą bazę turystyczną.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń 2010-2013 zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010.

¹¹ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Sztumskiego, Sztum, grudzień 2003, s.48.

¹² Tamże, s. 52.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Dzierzgoń

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Dzierzgoń do 2015 roku została opracowana w roku 2000 i przyjęta przez Radę Miejską w Dzierzgoniu. W dokonanej tu analizie SWOT gminy Dzierzgoń, w zakresie kultury, ochrony i opieki nad zabytkami i krajobrazem kulturowym, wskazano na następujące **atuty**:

- wielokulturowość grup etnicznych /mała Europa/,
- duża aktywność społeczna mieszkańców,
- zasoby czystej wody,
- wysoki stopień skanalizowania i zwodociągowania miasta.

Jako słabości wymieniono między innymi:

- brak aktualnego planu zagospodarowania przestrzennego,
- brak niektórych usług, brak hoteli,
- brak obwodnicy miejskiej,
- zły stan dróg, brak parkingów.

Wskazując na szanse rozwojowe gminy, wymieniono:

- korzystne położenie turystyczne: szlak zamków gotyckich,
- czyste środowisko naturalne,
- nowoczesna infrastruktura ekologiczna,
- wysokie walory krajobrazowe,
- silny patriotyzm lokalny,
- zapotrzebowanie na agroturystykę,
- potrzeba zdrowej żywności,
- możliwość rozwoju usług turystycznych, np. stanowiska archeologiczne grodzisk pruskich.

Przewidywane zagrożenia to:

- mała powierzchnia terenów zielonych,
- brak jezior,
- migracja młodych,
- ubogie obszary popegeerowskie.

WIZJA ROZWOJU GMINY DO 2015 ROKU

• Gospodarka

- Większe gospodarstwa rolne prowadzić będą produkcję towarową, mniejsze zajmą się produkcją zdrowej żywności i dodatkowo agroturystyką.

- Rozwój turystyki oparty będzie na wykorzystaniu walorów przyrodniczych i krajobrazowych gminy / np. rzeka Dzierzgoń powyżej miasta/ oraz miejsc historycznych /miejsce kultu i grodzisko – Święty Gaj, położony tuż za wschodnią granicą gminy, wykopaliska archeologiczne we wsi Bağart, szlak św. Wojciecha, szlak majątków rycerskich, itp./.. Powstanie w związku z tym szereg drobnych zakładów usługowych, noclegowych i gastronomicznych.

- **Zagospodarowanie przestrzeni**

- Rozwój nieuciążliwego przemysłu, rzemiosła i usług oraz funkcji turystycznych i rekreacyjnych zapewni **zaktualizowany plan zagospodarowania przestrzennego gminy**. W planie przewidziane będą tereny pod budownictwa mieszkaniowe oraz tereny pod inwestycje produkcyjne / nieuciążliwe / i usługowe, rzemiosło, bazę gastronomiczno-hotelarską oraz inne inwestycje turystyczne.

- Plan przewiduje całkowitą ochronę lasów i zadrzewień oraz zalesianie nieużytków i wyrobisk. Na obszarze Ankamaty, Kuksy i Polisy utworzono w planie rezerwat krajobrazu kulturowego z uwagi na występujące tu stanowiska archeologiczne. Rzekę i dolinę Dzierzgoń zaliczono do strefy systemu obszarów chronionych. Ochroną objęto parki podworskie, cmentarze i zieleń na obszarze wsi. Dla pięciu zespołów rustykalnych / Żuławka Sztumska, Jasna, Bağart, Tywęży i Minięta oraz dwóch założeń pałacowo-parkowych / Bruk i Jeziorno / plan wydziela strefę ochrony konserwatorskiej.

Plan powyższy jest w znacznym stopniu nieaktualny, ponieważ nie odpowiada nowym warunkom. Konieczne jest opracowanie nowego miejscowego planu zagospodarowania gminy, co powinno być traktowane jako zadanie priorytetowe.

CELE STRATEGICZNE I KLUCZOWE PRZEDSIĘWZIĘCIA

Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Dzierzgoń zakłada również:

- edukację dorosłych, w związku ze zmianami w rolnictwie, przekwalifikowaniem, podejmowaniem własnej działalności gospodarczej oraz rozwojem agroturystyki,
- stworzenie centrum turystyczno-historyczno-rekreacyjnego na Wzgórzu Zamkowym w Dzierzganii,
- wybór i oznakowanie szlaków turystyczno-rekreacyjno-historycznych na terenie gminy, badania archeologiczne, rekonstrukcje i ekspozycję wykopalisk, promocję ich walorów, utworzenie muzeum.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierzgoń

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierzgoń jest podstawą bieżących działań władz samorządowych gminy, jak też planów rozwojowych, w tym materiałem merytorycznym i dokumentem koordynującym opracowania planistyczne dotyczące gminnej gospodarki przestrzennej. Wskazane w nim zostały obiekty i tereny objęte ochroną prawną, jak też obszary i obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków.

W studium znajdują się zapisy odnośnie ochrony dziedzictwa kulturowego miasta i gminy Dzierzgoń¹³.

Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń 2010-2013 zgodny jest z zapisami Studium.

5.1.3. Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w gminie Dzierzgoń

---

¹³ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierzgoń, s. 23.

Dziedzictwo kulturowe chronione jest na podstawie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; plany te zawierają warunki konserwatorskie dotyczące realizacji nowej zabudowy. Większość planów miejscowych utraciła na początku 2004 r. moc prawną. Gmina obecnie nie posiada aktualnych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Dzierzgoń położona jest we wschodniej części województwa pomorskiego w powiecie sztumskim. Powierzchnia gminy wynosi 131 km² i jest zamieszkiwana przez ponad 9,5 tys. mieszkańców. Siedzibą władz gminy i ośrodkiem administracyjno - usługowym jest miasto Dzierzgoń rozciągające się u stóp Wzgórza Zamkowego, nad rzeką Dzierzgoń. Cała gmina podzielona jest na 12 sołectw.

Dzierzgoń zlokalizowany jest blisko innych większych miast - Malbork znajduje się w odległości 28 km, Elbląg - 49 km, Gdańsk - 75 km, Olsztyn - 120 km, Toruń - 140 km.

Władze gminne przywiązują dużą wagę do współpracy z partnerami zagranicznymi. Kontakty z miastami bliźniaczymi w sferze kulturalnej, turystycznej, gospodarczej czy sportowej owocują wymianą doświadczeń i wzajemnymi wizytami przedstawicieli różnych środowisk. Dzierzgoń współpracuje z Nordborg - Dania, Finspang - Szwecja, Finsterwalde - Niemcy, Sittnsen - Niemcy.

5.2.2. Zarys historii gminy

Dzierzgoń i okolice w czasach Cesarstwa Rzymskiego i wczesnym średniowieczu stanowił bardzo ważny ośrodek administracyjno – handlowy. Świadczą o tym trakty handlowe łączące Prusy z Pomorzem tzw. „pomosty bagardzkie”. Były one również fragmentem rzymskiego szlaku bursztynowego.

Początki osadnictwa na ziemi dzierzgońskiej sięgają VI – IX wieku. Z tego okresu pochodzą odkryte na terenie gminy znaleziska archeologiczne w postaci naczyń glinianych, urn popielnicowych i ozdób z brązu. W roku 997 rozpoczęła się misja chrystianizacyjna na ziemi pruskiej, podczas której pod Bagartem, został zamordowany św. Wojciech.

Na lata 1233 - 1234 przypada pierwsza wspólna wyprawa rycerzy niemieckich i polskich do Pomezanii. Zwycięstwo krucjaty podczas bitwy nad rzeką Dzierzgoń zostaje upamiętnione malowidłem ściennym w sali refektarza na zamku w Malborku.

W roku 1248 Zakon Krzyżacki ustanowił Komturię Dzierzgońską. Potwierdzenie istnienia osady znajduje się w zapisach kronikarskich. 7.02.1249 roku ma miejsce podpisanie na zamku w obecności legata papieskiego Jakuba z Leodium (późniejszego papieża Urbana IV) układu kończącego pierwsze powstanie Prusów - Traktatu Dzierzgońskiego. Na rok 1288 datowany jest najstarszy przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim z ustanowieniem funkcji wójta miejskiego. W roku 1316 miasto uzyskuje znaczące udogodnienia w zakresie rzemiosła i handlu.

Natomiast w 1411 roku, zamek opuszczony przez nieliczną załogę Polaków ponownie obejmują Krzyżacy. W wyniku pokoju toruńskiego w 1466 roku Dzierzgoń zostaje przyłączony do Polski. W dokumentach z tego czasu oficjalnie występuje nazwa Dzierzgoń. Na podstawie konstytucji sejmowej (1611 rok) funkcja starosty dzierzgońskiego zostaje połączona z funkcją wojewody malborskiego. Dzierzgoń staje się starostwem grodzkim.

W 1626 roku Dzierzgoń zostaje zajęty przez oddziały armii szwedzkiej pod wodzą Gustawa Adolfa.

W trakcie pierwszego rozbioru Polski 17.09.1772 roku miasto zostaje wcielone do Prus Książęcych. Do 1815 roku Dzierzgoń jest siedzibą wielkiego powiatu dzierzgońskiego, w którym znalazły się cztery dawne starostwa polskie: malborskie, dzierzgońskie, sztumskie i tołkmickie. Podczas plebiscytu na Powiślu, Warmii i Mazurach 11.07.1920 za polską przynależnością opowiedziało się jedynie 13 mieszkańców (łącznie liczba mieszkańców narodowości polskiej w owym okresie wynosiła ponad 100 osób), za niemiecką natomiast oddanych zostało aż 2571 głosów. 25.01.1945, podczas przemarszu

wojsk radzieckich w ramach II Frontu Białoruskiego, Dzierzgoń wraca do Polski. W mieście powołana zostaje radziecka komendantura. 07.07.1945 roku miasto administracyjnie wchodzi w skład województwa gdańskiego w powiecie sztumskim. Wcześniej następuje przekazanie władzy w ręce administracji polskiej. Pierwszym komisarzem burmistrzem Dzierzgonia zostaje Mieczysław Węgrocki.

01.06.1976 roku Dzierzgoń wchodzi w skład województwa elbąskiego. W latach 1994-1995 Dzierzgoń nawiązuje współpracę z miastami bliźniaczymi z Danii, Niemiec, Szwecji i Rumunii. Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego zalicza Dzierzgoń w 1996 roku do 20 najlepszych gmin w kraju. 1.01.1999 Dzierzgoń wchodzi w skład województwa pomorskiego w powiecie malborskim. Obecnie gmina jest częścią powiatu sztumskiego.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to przestrzeń, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Gmina Dzierzgoń, ze względu na położenie na styku dwóch jednostek fizycznogeograficznych Pobrzeża Gdańskiego i Pojezierza Wschodniopomorskiego, posiada krajobraz charakterystyczny i dla Żuław (w części północnej) i dla Pojezierza Iławskiego (w części środkowej i południowej).

Przeważająca część gminy posiada bardzo dobrze zachowany, w swej historycznej formie, i najmniej zdegradowany przez działalność człowieka krajobraz. Prawie całe terytorium gminy znajduje się w zasięgu występowania historycznych założeń dworsko-parkowych, przy czym stan ich zachowania ocenia się jako bardzo zły i wymaga pilnych działań zaradczych.

Charakterystyczne cechy kompozycyjne widoczne w panoramach tj. grupy zieleni z widocznymi dachami zabudowań, w tle mające otwarte przestrzenie upraw rolnych, zachowane są we wsiach: Bągart, Bruk, Jasna, Jeziorno, Prakwice, Żuławka Sztumska. Wsie zlokalizowane w otwartym, rozmaicie ukształtowanym krajobrazie, w areale rolnym (rozłogi pól) to Ankamaty, Poliksy i Pacholy.

Dzierzgoń jest dość harmonijnie wkomponowany w krajobraz, zabudowa pod względem gabarytów nie przekracza charakterystycznych elementów ukształtowania terenu, jednakże są fragmenty, które negatywnie wpływają na panoramę miasta. Od strony północno-zachodniej oraz zachodniej przy ul. Elbąskiej i Limanowskiego, historyczny ośrodek miejski otacza zespół współczesnej zabudowy mieszkaniowej - bloki cztero- i pięciokondygnacyjne, które wyrastają znacznie ponad otoczenie, a ponadto poprzez swoje znaczne gabaryty stanowią obcy element na tle tradycyjnej zabudowy z terenu miasta.

Dość dobrze zachowana jest historyczna sieć drożna tej części ziemi sztumskiej z licznymi alejami i zadrzewieniami dróg łączących poszczególne jednostki osadnicze z założeniami dworsko-parkowymi.

Pomimo tego, iż znaczna część gminy odznacza się harmonijnym krajobrazem kulturowym, spotykamy tutaj również zjawiska negatywne, mające bardzo duży wpływ na ochronę krajobrazu kulturowego tj. zanik architektonicznej kultury ludowej, zanik zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg.

Ochrona, a miejscami rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w gminie Dzierzgoń powinna następować poprzez stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji; wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczeni gabarytów budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych drewno, miejscowy kamień, ceramika).

5.2.4. Układy ruralistyczne i urbanistyczne

Większość osad w gminie Dzierzgoń posiada metrykę średniowieczną. Charakterystyczną cechą osadnictwa na tym terenie jest liczebna przewaga majątków ziemskich nad wsiami. Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Ponadto silne przeobrażenia przestrzenne wsi, głównie przejawiające się poprzez rozproszenie zabudowy i rozdrobnienie areálu, następuje od początku lat 90-tych XX w. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proveniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie, istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia, zasoby kulturowe.

Andrzejewo

Dawne nazwy:

dok. 1249 *Lingues*,

1250 *Lynguar*,

1343 *Lingwar* albo *Andresdorf*,

XV w. *Rychendrysy*, niem. *Reichanders*,

Położenie:

6 km na wschód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

W 1343 r. komtur dzierzgoński Aleksander von Korne poświęcił, że Permande syn Sabanga, dobra swoje *Linguar* sprzedał Andrzejowi Tumerynowi za 150 grzywien. Przy tej okazji zmieniono nazwę wsi. W XIX w. folwark należał do Waplewa, 292,34 ha roli ornej i ogrodniczej, 65,65 ha łąk, 1,45 pastwisk, 12,83 lasu, 8,48 nieużytków, 20,78 wody, czysty dochód z gruntu 5424 marek, młyn wodny, stacja pocztowa w Starym Targu w odległości 8 km, stacja kolejowa Młeczewo w odległości 10,5 km, parafia katolicka Dzierzgoń. W 1868 r. w miejscowości było: 23 budynki, 11 domów, 148 mieszkańców, 141 katolików, 7 ewangelików. W 1885 r. we wsi jest 11 domów, 126 mieszkańców.

Układ historyczny:

Pierwotnie niewielka osada folwarczna, zabudowa rozproszona, o nieregularnym układzie przy drodze z Moran do Ankamatów.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Folwark składał się z budynku mieszkalnego (dworu), zabudowań gospodarczych usytuowanych na rzucie kwadratu wokół podwórza gospodarczego. Dwór prawdopodobnie znajdował się na wschód od budynków gospodarczych, po przeciwległej stronie drogi, otoczony zielenią. Na południe od folwarku istniały zabudowania mieszkalne - najprawdopodobniej dla pracowników folwarku. Historyczna zabudowa mieszkalna folwarku nie zachowała się, zabudowa gospodarcza uległa przebudowie lub modernizacji. Obecnie Andrzejewo należy do wsi Morany (bez wyodrębnionej nazwy).

Ankamaty

Dawne nazwy:
Ankematy, Ankamaty,
niem. Ankemitt.

Położenie:
5 km na zachód od Dzierzgonia,
1 km na południe od trasy
nr 515 Malbork – Ława.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś włościańska. Nazwa pochodzi od właściciela Hanke Metin, który otrzymał ją w 1367 r. W 1880 r. posiadała 207 ha obszaru, 146 mieszkańców, w tym 76 katolików i 70 ewangelików. Wzmiankowana w 1647 r. z okazji wizytacji kanonicznej (płacono dziesięcina z 8 łanów po dwa korce żyta i owsa). Kolejna wzmianka o wsi pochodzi z 1854 r. z wizytacji kanonicznej, gdzie wspomniano, że we wsi było 50 wiernych powyżej 14 lat.

Układ historyczny: ulicówka.

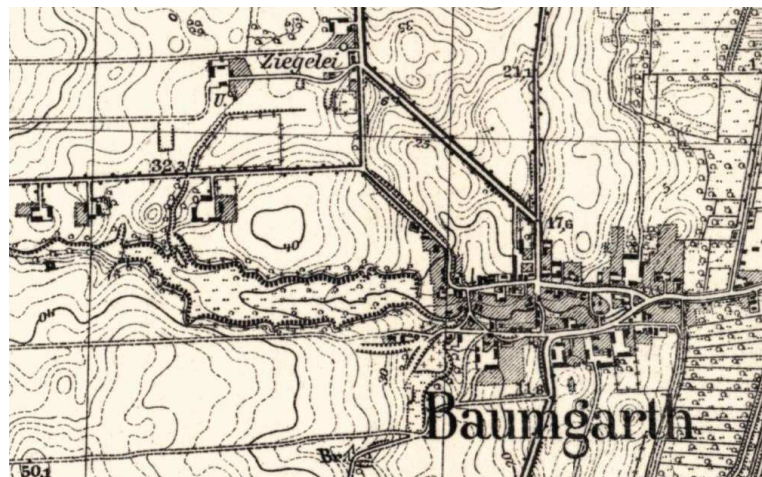
Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Pierwotny układ przestrzenny zachowany. Z zabudowy historycznej zachowały się pojedyncze przykłady budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz wiatrak..

Bągart

Dawne nazwy:
niem. Baumgart.

Położenie:
6 km na północ od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś lokowana w XIII w. na krawędzi niecki niewielkiej strugi wpływającej do Dzierzgonki. Zwarta zabudowa wiejska początkowo związana była ze skrzyżowaniem dwóch ciągów na osi pn.-pd. i wsch.-zach., obejmując głównie krawędzie niecki. Z czasem objęła także teren podmokły teren przy rzece Dzierzgonce w kierunku Świętego Gaju. W 1880 r. wieś w powiecie sztumskim, z kościołem parafialnym katolickim. Obecnie wieś jest siedzibą sołectwa w którego skład wchodzi również miejscowość Spalonki.

Układ historyczny: wieś ulicowo-placowa.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ wsi zachowany. Zachowana historyczna zabudowa.

Blunaki

Dawne nazwy:
niem. Blonaken.

Położenie:
wieś położona jest przy drodze z Tywęż do Stanowa. 7,5 km na południowy zachód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

W 1306 r. dostał tę wieś od mistrza krajowego Konrada Sacka niejaki Jan i jego spadkobiercy na prawie chełmińskim z obowiązkiem odbywania służby wojskowej i dawania od pługa korca żyta i pszenicy, a od włóki korca pszenicy na zamek w Dzierzgoniu, za polskich czasów posiada tę wieś rodzina Schach von Wittenau, w XVI stuleciu sławny w dziejach pruskich Fabian Zehmen starosta sztumski i wojewoda malborski, po jego śmierci Blunaki ma jego żona z domu Pisińska, później jej syn Fabian Zehmen. Wieś po kądzieli przeszła w ręce Gueldensternów. W XVIII w. posiadali ją jeszcze Wałdowscy (1766 r.). W 1787 r. wieś była już w rękach niemieckich. W 1880 r. wieś szlachecka, powiat sztumski, parafia Dzierzgoń, stacja pocztowa Susz, gmina i urząd stanu cywilnego Sporowo, wieś miała 1540 mil powierzchni (1466 ornej, 64 łąk, 27 pastwisk, 3 wody), 7 domów, 123 mieszkańców, 85 katolików.

Układ historyczny: osada folwarczna, zabudowa skupiona w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Z dawnego folwarku zachował się tylko dawny dwór (rządcówka ?) oraz pojedyncze przykłady zabudowy mieszkaniowej z końca XIX w., historyczne zabudowania gospodarcze folwarku nie zachowały się. Analizując mapę topograficzną z 1910 r. większa część zabudowy z tamtego okresu już nie istnieje, nie zastąpiono jej do tej pory współczesną zabudową.

Bruck

Dawne nazwy:
1409 Bruch,
niem. Bruck, Bruch.

Położenie:
przy drodze z Dzierzgonia do Żuławy Sztumskiej, 6,5 km na północny zachód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

W połowie XVII w. majątek należał do rodziny Łosiów, w 1772 r. właścicielem został Teodor Sierakowski, w 1804 r. w rękach Łyskowskich, oszacowana została na 59,484 talarów, w 1821 r. znajdowała się jeszcze w rękach Łyskowskich. W pobliżu wieś Bruckie Żuławy, niem Bruchsche – Niederung, 660 mil powierzchni, 134 mieszkańców, 46 katolików.

W 1880 r. wieś szlachecka ze szkołą, gminą, urzędem stanu cywilnego i parafią w Żuławce Sztumskiej, stacja pocztowa i telefoniczna Dzierzgoń, powiat sztumski, powierzchni 356,02 ha (292,48 ornej i ogrodniczej, 42,44 łąk, 8,26 pastwisk, 3,63 wody), hodowla westfryskiej i wilstermarskiej rasy, mleczarnia, 9 domów, 123 mieszkańców, 113 katolików.

Układ historyczny: osada folwarczna z majątkiem ziemskim.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ przestrzenny zachowany. Majątek złożony z dworu, parku, zabudowań gospodarczych oraz czworaków, usytuowanych po południowej stronie głównej drogi. Historyczny układ przestrzenny zachowany. W drugiej połowie XX w. w południowo-wschodniej i południowo-zachodniej części wsi pojawiła się współczesna zabudowa.

Budzisz

Dawne nazwy:
1393 r. Budzisz,
niem. Budisch.

Położenie:
9 km na północny Zachód
od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Według przywileju z 1326 roku zapewniono Budischowi i Wapłowi pole Prisdamus, które już ich dziad Lomothé posiadał. Na tym terenie powstała wieś Budzisz. W XVI w. z wsią Chojty była w posiadaniu rodziny Lokau. W 1593 roku dostał ją w spadku Hans Loka, późniejszy starosta na Borzechowie, w 1603 r. ożeniony z Ursulą Heidenstein. Kolejno przechodziła przez ręce Gueldensternów i Zawadzkich do rodziny Łosiów. W 1772 r. była w zastawie klasztoru oliwskiego i później przy sekularyzacji dóbr duchownych przeszła na własność rządu, który ją w parcelach rozprzedał. W 1880 r. wieś, powiat sztumski, okręg wójtowski i urząd stanu cywilnego Prakwice, parafia Żuławka Sztumska, stacja pocztowa Dzierzgoń, szkoła we wsi, 1413 mil rozległa, 14 domów, 154 mieszkańców, 56 katolików. Obecnie wieś jest siedzibą sołectwa, w którego skład wchodzi również miejscowość Chojty.

Układ historyczny:

Niewielka ulicówka z kilkoma luźno rozrzuconymi zagrodami (przysiółkami).

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ przestrzenny zachowany.

Chojty

Dawne nazwy:
niem. Kojten, Chojten.

Położenie:
10,5 km na północny zachód
od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś rycerska w powiecie sztumskim, r. 1772 w posiadaniu Sierakowskiego, w 1804 r. Pawłowskiego, zajmowała obszar 1364 morgów, 7 domów mieszkalnych, 74 katolików, 52 ewangelików, parafia Żuławka Sztumska, stacja pocztowa Dzierzgoń.

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:
Historyczny układ przestrzenny nie zachował się.

Dzierzgoń

Dawne nazwy:
staropruskie Zirguns, Sirgune,
XIX/XX w. Kiszpork,
niem. Christburg.

Położenie: 30 km
na wschód od Malborka,
przy trasie
nr 515 Malbork-Iława,
nad rzeką Dzierzgonią.

Podstawowe dane historyczne:

Miasto Dzierzgoń powstało w XIII w. W roku 1248 Zakon Krzyżacki ustanowił Komturę Dzierzgońską. Najstarszy przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim datowany jest na 1288 r. W roku 1316 miasto uzyskało znaczące udogodnienia w zakresie rzemiosła i handlu. W 1410 r. wojska polskie wracające spod Grunwaldu wkroczyły do Dzierzgonia i zajęły zamek, jednak już w 1411 r. ponownie obeli go Krzyżacy. W wyniku pokoju toruńskiego w 1466 roku Dzierzgoń został przyłączony do Polski. Na podstawie konstytucji sejmowej (1611 r.) funkcja starosty dzierzgońskiego została połączona z funkcją wojewody malborskiego. Dzierzgoń stał się starostwem grodzkim. W 1626 r. Dzierzgoń został zajęty przez oddziały armii

szwedzkiej pod wodzą Gustawa Adolfa. W trakcie pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. miasto zostało wcielone do Prus Książęcych. Do 1815 r. Dzierzgoń było siedzibą wielkiego powiatu dzierzgońskiego, w którym znalazły się cztery dawne starostwa polskie: malborskie, dzierzgońskie, sztumskie i tołkmickie. Na początku XX w. przez teren gminy Dzierzgoń poprowadzono też linię kolejową o znaczeniu lokalnym łączącą Malbork z Morągiem, która znacznie przyczyniła się do rozwoju gospodarczego tych okolic. W okresie międzywojennym powstał szereg budowli inżynierskich na terenie gminy Dzierzgoń; oprócz wymienionej linii kolejowej, wiadukty, elektrownie wodne, mosty, transformatory i wieża ciśnienia zlokalizowana na wierzchołku wzgórza zamkowego. 25.01.1945 r., podczas przemarszu wojsk radzieckich w ramach II Frontu Białoruskiego, Dzierzgoń wraca do Polski. W mieście powołana została radziecka komendantura. Miasto po wyjściu żołnierzy radzieckich zostało prawie w większości spalone. Od 07.07.1945 r. miasto administracyjnie wchodzi w skład województwa gdańskiego w powiecie sztumskim. Pierwszym komisarycznym burmistrzem Dzierzgonia zostaje Mieczysław Węgrocki. Od 01.06.1976 r. Dzierzgoń wchodzi w skład województwa elbląskiego. W latach 1994-1995 Dzierzgoń nawiązuje współpracę z miastami bliźniaczymi z Danii, Niemiec, Szwecji i Rumunii. Od 1.01.1999 Dzierzgoń wchodzi w skład województwa pomorskiego w powiecie malborskim. Aktualnie gmina jest częścią powiatu sztumskiego.

Układ historyczny:

Pomimo faktycznej lokacji na prawie chełmińskim rozplanowanie miasta nigdy nie przypominało regularnej ortogonalnej siatki ulic z centralnie wytyczonym placem, charakterystycznej dla tego typu jednostek osadniczych. Układ urbanistyczny najstarszej części miasta przypomina bardziej plan mist lokowanych na prawie lubeckim z szeroką centralną ulicą, wokół której wytyczano mniejsze równoległe lub prostopadłe uliczki, która dopiero z czasem przybrała postać rynku. Najprawdopodobniej przyczyną było ukształtowanie terenu oraz fakt, że główna siła osadnicza Dzierzgonia pochodziła z Elbląga, lokowanego na prawie lubeckim. Najstarsze ślady osadnictwa (sprzed XI w.) znaleźć można na Górze Zamkowej oraz Górze św. Anny.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Zachowany średniowieczny układ urbanistyczny: siatka ulic, bloki zabudowy, nie zachowała się średniowieczna zabudowa, jedynie nieliczne budynki z końca XIX i początku XX w. Rozwój przestrzenny miasta w oparciu o koryto rzeki Dzierzgoń dokonywał się w kierunku wschodnim i południowo-wschodnim wzdłuż głównych ulic wiodących w kierunku Paśłka, Starego Dzierzgonia, Malborka i wsi lokowanych wokół miasta o funkcji służebnej (Prakwice, Morany, Nowiny, Judyty). Najintensywniejszy okres rozwoju przestrzennego przypada na przełom XIX i XX w., wraz z ze znacznym uprzemysłowieniem miasta oraz doprowadzeniem linii kolejowej i elektryfikacją. Widoczna jest wtedy wyraźna już tendencja rozwoju przestrzennego miasta w kierunku wschodnim (Prakwice) i południowym (Stary Dzierzgoń).

Jasna

Dawne nazwy:

1350 *Lichtenveld*,
1354 *Lichtenfelde*,
niem. *Lichtfelde*.

Położenie:

13 km na północ od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Wieś założona została w 1277 r. za komtura dzierzgońskiego Helwiga von Goldbach. Pierwszy znany przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim otrzymała dopiero w 1350 r.: wólk 123, z których wolne wólki posiadali proboszcz i sołtys, we wsi były dwie karczmy w tym czasie. W 1526 r. otrzymali tę wieś Czernowie na dziedziczną własność darem królewskim. Po Czernowach odziedziczyli ją Güldensternowie, po nich wreszcie Łosiowie. W 1733 r. Katarzyna z Łosiów Potocka ustanowiła Wiesiołowskiego zastępcą swoich dóbr. W 1768 i 1772 r. w dokumentach występuje Dominik Łoś, dziedzic dóbr lichtenfeldzkich. W 1804 r. posiada je wdowa po nim, ale już tylko do połowy; druga połowa przeszła w posiadanie Kruszyńskich; każda część oszacowana była na 20000 talarów wartości. Niemal od początku we wsi istniał kościół parafialny, w czasie reformacji przeszedł w ręce protestantów: pierwszym pastorem był Mikołaj Waldau (1583 r.). W 1668 r. kościół wraca w ręce katolików; przyłączony jako filia do Tyrgartu (Bağartu). W 1884 r. szlachecka wieś, powiat sztumski, przy granicy powiatu malborskiego. Obszaru obejmuje móg 6481, budynków 213, domów 113, katolików 506, ewangelików 687, kościół katolicki i luterński, także i szkoła w miejscu, poczta Stare Pole. W 1915 roku na pobliskiej Lisiej Górze postawiono Wieżę Bismarcka (zniszczoną w 1951 roku). W Jasnej była stacja końcowa kolejki wąskotorowej łączącej tereny rolnicze (buraczane) z cukrownią Stare Pole (linię zlikwidowano w roku 1967). Do końca lat 70-tych XX w. we wsi stał szachulcowy kościół ewangeliczny.

Układ historyczny:

Wieś ulicowo-placowa,
część wsi (d. Bärenwinkel) - osada folwarczna.

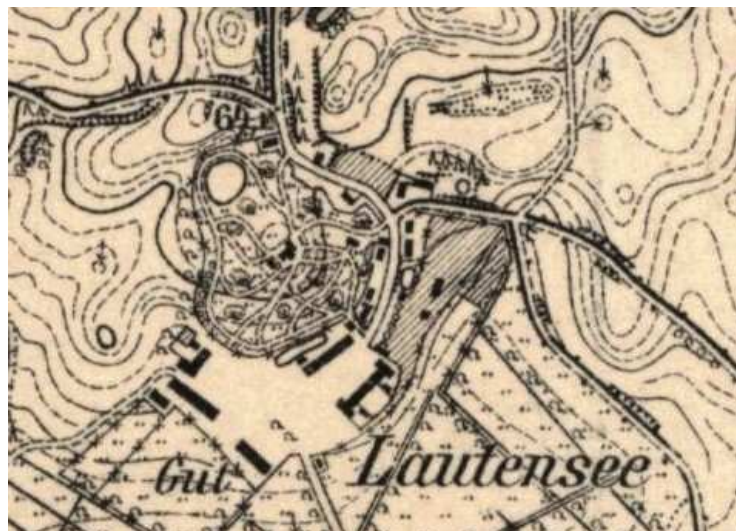
Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ przestrzenny zachowany. Osada folwarczna złożona z dworu, rządówki, zabudowań gospodarczych oraz czworaków. Historyczny układ przestrzenny osady zachowany. Czworaki zostały przebudowane oraz zmodernizowane, w związku z czym utraciły historyczny charakter.

Jeziorno

Dawne nazwy:
niem. Laautensee.

Położenie:
5,5 km na północny-zachód
od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Dawne dobra rycerskie. W 1857 r. majątek liczył 128 mieszkańców. Cegielnia i mleczarnia. W 1868 r. 21 budynków, 174 mieszkańców, 127 ewangelików i 46 katolików. Podatek od gruntów wynosi 300 talarów, od budynków 24. W 1884 r. powiat sztumski, stacja pocztowa

Dzierzgoń, stacja kolejowa Stare Pole. Razem z należącym do nich folwarkiem tej samej nazwy dobra obejmują 465,97 ha, w tym 348,24 ha roli ornej i ogrodniczej, 80,67 ha łąk, 25,09 ha pastwisk, 10,90 ha nieużytków, 1,07 ha wody. Dobra te posiada Paulina von Flotwell, de domo von Frantzius.

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ przestrzenny zachowany. Majątek złożony z dworu, parku, zabudowań gospodarczych oraz czworaków. Budynki gospodarcze przebudowane lub zastąpione przez współczesną zabudowę na miejscu starych.

Kuksy

Dawne nazwy:
1601 Kuchsen,
1669 Chusiv,
niem. Kuxen.

Położenie:
3,5 km na zachód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Osada mogła powstać w r. 1376, kiedy krzyżacy pole zwane Gawsycyn o powierzchni 9 włók wydali niejaki Gyntel i Bartke. W 1399 r. odebrano im 6 włók i wydzielono, jak się zdaje Niemcom. W 1600 r. posiada te dobra Janusz Siltz, który później pisze się Kuxki, jego potomkowie zowią się Kuxy-Solikowscy. W 1666 r. od Augustynowskich nabył Kuksy niejaki Schach. W 1883 r. rycerskie dobra, powiat sztumski. Obszaru liczą móg 704, budynków 11, domów 4, katolików 16, ewangelików 49. Parafia i poczta Dzierzgoń, szkoła Litewki.

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny i zabudowa historyczna nie zachowały się.

Litewki

Dawne nazwy:
niem. Litewken, Litefken.

Położenie:
3 km na zachód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Folwark należący do dóbr Jeziorno (Lauteensee), powiat sztumski, parafia ewangelicka i katolicka, stacja pocztowa Dzierzgoń, szkoła w miejscu. Dobra miały rozległość 14 włók, mieszkańców zaś 47 (r. 1868), 42 ewangelików i 5 katolików, r. 1857 było ich 26. Budynków było 12, między nimi 4 domy mieszkalne.

Układ historyczny: folwark.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny i zabudowa historyczna nie zachowały się.

Minięta

Dawne nazwy:

1288 *Meynithen*,
1509 *Menetten*,
1595 *Minięta szenwieska*
(od *Schönwiese?*),
1648 *Miemięta*,
1659 *Minięta*,
1773 *Menthen*,
niem. *Menthen*, *Mienten*.

Położenie:

4,5 km na południe
od Dzierzgonia,
wieś leży nad rzeką
Dzierzgoń.

Podstawowe dane historyczne:

Dawniej dwie odrębne miejscowości Menthen – wieś oraz Mienten – folwark. Przypuszcza się, że wieś nazywała się dawniej Poganste oraz, że w 1267 r. miała miejsce bitwa pomiędzy Prusakami a Krzyżakami. W 1885 r. wzmiankowana jako wieś w powiecie sztumskim, stacja pocztowa Dzierzgoń, okręg urzędu stanu cywilnego Sporowo, parafia katolicka i ewangelicka Dzierzgoń, szkoła w miejscu, obszar ma 1658,6 mórg magdeburskich, 62 budynki, 37 domów, 318 mieszkańców, 235 katolików, 80 protestantów. Folwark, według innych źródeł dobra rycerskie. 2 września 1772 r. król Stanisław August odnowił spalony wcześniej wystawiony Gotfrydowi Kudryckiemu przywilej. W 1294 r. otrzymał Minięta i Krasną Łąkę (Szenwicz, Schönwiese) niejaki Bogusław (Bogosła – 1289 r.) z pochodzenia - Prus. W 1885 r. majątek należał do powiatu sztumskiego, stacja pocztowa Mikołajki, okręg urzędu stanu cywilnego Krastuden, parafia katolicka Nowy Targ, ewangelicka Rohdau, szkoła Krasna Łąka. W majątku było wówczas 16 budynków, 6 domów, 128 mieszkańców katolików. Razem z Zawalidrogą obejmują 495,04 ha (420,98 ha roli ornej i ogrodniczej, 53,61 łąk, 4,60 pastwisk, 15,34 nieużytków, 0,51 wody). Na terenie majątku znajdowała się cegielnia.

Obecnie wieś jest siedzibą sołectwa w którego skład wchodzi również miejscowości Sporowo i Stara Wieś.

Układ historyczny:

Minięta: wieś ulicowo-placowa.

Sporowo: majątek ziemski.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ przestrzenny wsi Minięta zachowany.

Majątek ziemski Sporowo nie zachował się, z wyjątkiem parku, który jest mocno zaniedbany, jego pierwotny układ jest nieczytelny.

Morany

Dawne nazwy:

1323 *Mirolauwendorf*,

1343 *Mirolawendorf*,

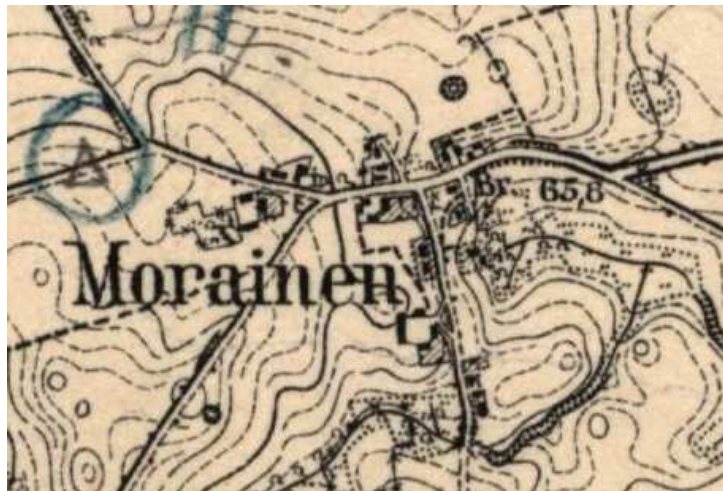
1419 i 1437 *Moreyn*,

1686 *Meraunen*,

niem. *Morainen*.

Położenie:

5 km na zachód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Za czasów krzyżackich siedziba kameratu. Jeszcze w 1303 r. na terenie dzisiejszej wsi leżała wieś Mirosławki, która następnie złąła się z Moranami. W 1868 r. we wsi były 62 budynki, 35 domów, 304 mieszkańców, 70 ewangelików, 234 katolików, szkoła w miejscu. W 1885 r. wzmiankowana jako wieś w powiecie sztumskim, st. pocztowa, parafia katolicka i ewangelicka Dzierzgoń, okręg urzędu stanu cywilnego Sporowo, obszaru 1420,20 mórg. Obecnie wieś jest siedzibą sołectwa, w którego skład wchodzi również miejscowości Kuksy i Stanówko.

Układ historyczny: wielodrożnica.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny oraz historyczna zabudowa nie zachowane.

Nowa Karczma

Dawne nazwy:

niem. *Neukrug*.

Położenie:

2 km na zachód od Dzierzgonia

Podstawowe dane historyczne:

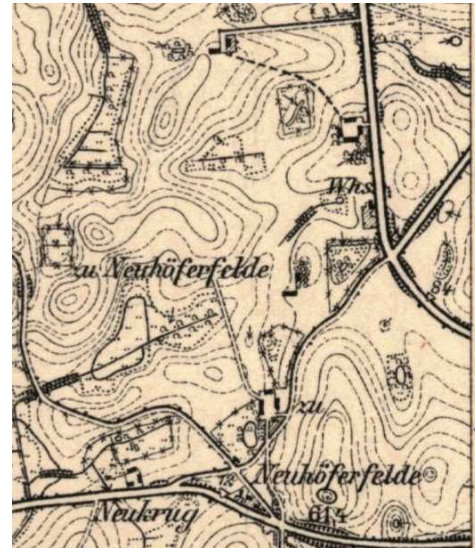
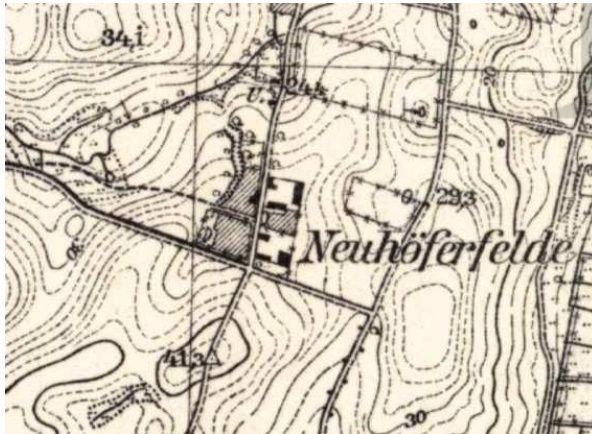
W 1885 r. wzmiankowana jako wieś w powiecie sztumskim, stacja pocztowa Nowydwór, parafia katolicka i ewangelicka Dzierzgoń, należy do wsi Nowiec (Neuhoeffersfelde), 2 dymy,

30 mieszkańców, 17 ewangelików, 13 katolików, należała do starostwa dzierzgońskiego i została wydana na prawie emfiteutycznym w 1750 r.

Układ historyczny: przysiółek.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ i zabudowa nie zachowały się.

Nowiec

Dawne nazwy:
niem. Neuhoferfelde.

Położenie:
4 km na północ od Dzierzgonia.

Wieś jest siedzibą sołectwa, w którego skład wchodzi również miejscowości Nowa Karczma i Nowiny.

Układ historyczny: przysiółek.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny nie zachował się.

Nowiny

Dawne nazwy:
niem. Neuburg, Neuhof.

Położenie:
4 km na północ od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:
Wieś ma metrykę średniowieczną;
pierwsza wzmianka pochodzi z 1302 r.

Była w tym czasie folwarkiem domeralnym i należała do komturii dzierzgońskiej. Hodowano tu trzodę chlewną i konie oraz ryby. Po wojnie trzynastoletniej Nowiny utrzymały status folwarku domeralnego, związanego ze starostwem dzierzgońskim. Ich właścicielami była najpierw rodzina Cemów, a od 1611 r. pieczę nad nimi sprawowali kolejni starostowie

dzierzgońscy. Od 1772 r. dobra te przejęła rodzina Rohrbeck, która wybudowała barokowy pałac, a Nowiny przekształciła z folwarku w prywatny majątek szlachecki.

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną skupioną w formie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego:

Historyczny układ przestrzenny zachowany. Majątek złożony z dworu, parku, z dwóch budynków inwentarskich oraz chlewni. Czworaki z budynkami gospodarczymi przebudowane i zmodernizowane przez co utraciły wartości historyczne.

Pachoły

Dawne nazwy:

1408 Bacculen,

niem. Pachollen, Paccullen.

Położenie:

przy trasie nr 527 z Dzierzgonia

do Morąga,

2,7 km na wschód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

wieś wzmiankowana w 1408 r. jako wieś pruska na 22 włókach. W 1782 r. we wsi odnotowano 10 dymów, natomiast w 1858 r. w 8 gospodarstwach było 120 mieszkańców. W latach 1937-39 było 138 mieszkańców. W 1973 r. należały do powiatu morąskiego, gmina i poczta Stary Dzierzgoń.

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną i młynem.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany; zachowane budynki inwentarskie, dwór mocno przebudowany (utracił wartości historyczne), zachowany jeden czworak.

Pawłowo

Dawne nazwy:

niem. Petershof.

Położenie:

5 km na północ od Dzierzgonia.

Układ historyczny:

majątek ziemski.

Analiza

przekształceń układu przestrzennego:

historyczny układ przestrzenny nie zachował się.

Piaski Sztumskie

Dawne nazwy:
1895 Zantuga,
niem. Sandhuben

Położenie:
7 km na północ od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

W 1672 r. w miejscu dzisiejszej osady było puste pole, które później wydane zostało rodzinie Hepke. W 1789 r. wzmiankowana wieś na prawie chełmińskim o 2 dymach. W 1895 r. wzmiankowany majątek w powiecie sztumskim, stacja pocztowa Budzisz, parafia katolicka Bągart, 105 ha (100 roli ornej, 3 łąki), 1885 r. 2 domy, 7 dymów, 38 mieszkańców, 34 katolików, 4 ewangelików, dziedzic Jan Bliefernich.

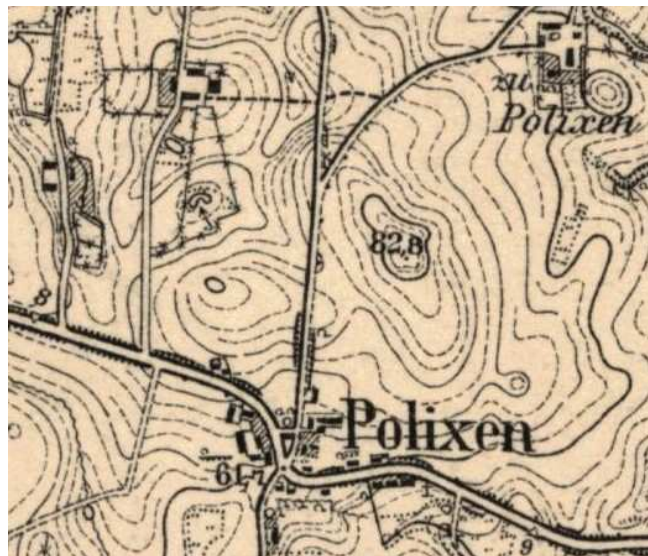
Układ historyczny: majątek ziemski.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny nie zachował się, z wyjątkiem parku, który jest mocno zaniedbany, jego pierwotny układ jest nieczytelny.

Poliksy

Dawne nazwy:
1509 Pollex,
1541 Poxex,
1773 Politzen,
niem. Polixen.

Położenie:
przy trasie Malbork – Iława
(droga wojewódzka nr 515),
6 km na zachód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

W 1868 r. we wsi było 41 budynków, 25 domów, 212 mieszkańców, 119 katolików, 93 ewangelików. W 1887 r. wzmiankowana jako wieś w Pomezanii, powiecie sztumskim, stacja pocztowa, parafia katolicka i ewangelicka Dzierzgoń, powierzchni 1236,93 mórg magdeburskich.

Układ historyczny: wielodrożnica z przysiółkami.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny zachowany, wieś przecina obecnie droga wojewódzka skracająca historyczny trakt.

Prakwice

Dawne nazwy:
niem. Pröckelwitz,

Położenie:
3 km na wschód od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

Po raz pierwszy nazwa tej miejscowości pojawiła się w akcie lokacyjnym Starego Miasta w 1321 r. W 1736 r. otrzymał tę posiadłość Albrecht Krzysztof hrabia zu Dohna. W 1737 r. odsprzedał ją swemu bratu Aleksandrowi – właścicielowi Słobit. Była ona w posiadaniu tej rodziny do 1945 r. W 1887 r. wzmiankowana jako wieś w powiecie morąskim, stacja pocztowa i telefoniczna Dzierzgoń.

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny zachowany, budynek dworu w ruinie.

Stanowo

Dawne nazwy:
Wusewithe, Woysewith,
1437 *Wosgewithe,*
1600 *Stenaw, Stanaw,*
1710 *Sztonow,*
niem. Gr. Stanau,
1887 *Stonowo.*

Położenie:
5 km na południowy zachód
od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne: *w 1360 r. bracia Gulandin dostają pewną liczbę włók na polu Wusewithe, na którym powstała wieś Stanowo. W 1601 r. posiadał te dobra Sebastian Kospoth, później Schach. W 1650 r. otrzymał je w zastaw rzeźnik Stoff z Gdańska. W 1885 r. w majątku było 7 domów, 20 dymów, 11 mieszkańców (45 katolików, 57 ewangelików), hodowla bydła i koni rasy angielskiej, mleczarnia. W 1887 r. dobra rycerskie w Pomezanii, powiat sztumski, stacja pocztowa i parafia katolicka Dzierzgoń, stacja kolejowa Mikołajki, powierzchni 257 ha (208 roli, 21 łąk, 6 ha lasu).*

Układ historyczny: majątek ziemski z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny, park oraz zabudowa historyczna nie zachowały się.

Stanówko

Dawne nazwy:
niem. Klein Stanau.

Położenie:
3 km na południe od Dzierzgonia.

Układ historyczny: *osada młyńska.*

Analiza przekształceń układu przestrzennego: *historyczny układ przestrzenny nie zachował się.*

Stara Wieś

Dawne nazwy:
1437 Aldedorf,
niem. Altendorf.

Położenie:
3 km na północny zachód od Dzierzgonia,
przy trasie Malbork – Iława
(droga wojewódzka nr 515).

Podstawowe dane historyczne:

w dokumentach z 1259 r. występuje Conrad von Altendorf. Później właścicielami byli: w 1620 r. - Polentz, w 1638 r. - Hoverbeck, w 1687 r. - Prebandt, w. 1697 r. - Reibenitz. Prawdopodobnie tym 4 ostatnim dobra te były dane tylko w zastaw, podczas kiedy właściwymi posiadaczami byli Lokowie, których córki są właścicielkami wsi jeszcze w XVIII w. W 1772 r. posiadają Starą Wieś i Sporowo Wybiccy, w 1804 r. - Łyskowscy, taksa wynosiła wówczas 8078 talarów. W 1836 r. mieszkali tu 1. Jurek Pucki (rataj wolny), 2. Andrzej Jędryczek z żoną, 3 synami i 1 córką (poddani), 3. Jakób Krzemień (rataj, wolny), 4. Andrzej Gąska i żona (poddani, dzieci były wolne), 5. pastuch, 6. owczarnia, 7. kobieta poddana. W 1858 r. - dziedzic Napromski. W 1885 r. we wsi były 4 domy, 10 dymów, 50 mieszkańców, hodowla bydła rasy holenderskiej, mleczarnia. W 1887 r. Stara Wieś wzmiankowana jako dobra rycerskie w Pomezanii, powiat sztumski, stacja pocztowa i parafia katolicka w Dzierzgoniu, 6 km odległości, powierzchni 168 ha (142 roli).

Układ historyczny: *osada folwarczna.*

Analiza przekształceń układu przestrzennego: *układ historyczny ani historyczna zabudowa nie zachowały się.*

Tywęży

Dawne nazwy:
1354 Tiefensee,
niem. Tiefensee.

Położenie:
6,7 km na południowy zachód
od Dzierzgonia, nad jeziorem

Podstawowe dane historyczne:

Wieś lokowana 1354 r. przez zakon krzyżacki na prawie chełmińskim, założona była „in campo Globin”. W 1437 r. posiadała 38 włók, 7 z nich w posiadaniu Mikołaja von Cryten, 3 włóki w rękach sołtysa. W 1643 r. we wsi jest 13 włościan, 1 leman, 3 ogrodników. W 1725 r. tutejsze lemaństwo posiadają Wybiccy. W 1887 r. wieś wzmiankowana w powiecie sztumskim, nad jeziorem Głębin, z którego struga płynie do rzeki Dzierzgoni. Obszaru ziemi zajmuje mil 2279, budynków 91, domów mieszkalnych 48, katolików 218, ewangelików 235. Parafia i poczta Dzierzgoń, szkoła w miejscu.

Układ historyczny: wieś ulicowo-placowa.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: historyczny układ przestrzenny zachowany.

Żuławka Sztumska

Dawne nazwy:
1249 Pozolove, Posolva,
1303 Poselge, , 1354 Posilien,
1381 Posilia, 1672 Pozylia,
1774 Posilge, 1789 Posilgen,
1887 Pozylia, niem. Posilge.

Położenie:
13 km na północ od Dzierzgonia.

Podstawowe dane historyczne:

pierwszy przywilej nadał wsi komtur dzierzgoński Helwig von Goldbach około r. 1277. Zachował się przywilej komtura Konrada von Braningsheim z r. 1354, mocą którego wieś otrzymała 102 włók i 8 mórg, z których proboszcz posiada 6 włók, a sołtys 4 włóki i 8 mórg. Czynsz mają mieszkańcy płacić tylko od 52 włók, a od 58 mają zwykłe służby czynić. W czasie drugiej wojny szwedzkiej kościół został złupiony. W 1666 r. zapadła się dzwonnica i zniszczyła część chóru i kaplicy. W 1789 r. wieś należała do dekanatu dzierzgońskiego i liczyła 73 dymów. W 1885 r. 102 domy, 265 dymów, 1200 mieszkańców, 588 katolików, 605 ewangelików, 7 „dysydentów”. W 1887 r. Żuławka wspomniana jako wieś kościelna w Pomezanii, powiat sztumski, stacja pocztowa, szkoła katolicka i ewangelicka w miejscu, posiadała 1623 ha powierzchni (w tym: 1355 ha roli ornej i 161 ha łąk).

Układ historyczny: *wielodroźnica. Na północ od wsi kolonia w formie ulicówki z lat 30-tych XX w.*

Analiza przekształceń układu przestrzennego: *historyczny układ przestrzenny zachowany.*

5.2.5. Zabytki nieruchome

Na terenie miasta i gminy Dzierżoń znajduje się 27 obiektów wpisanych do rejestru zabytków, z czego 7 znajduje się na terenie miasta.

Najcenniejszą grupę zabytków stanowią kościoły średniowieczne (w Bągarcie oraz Jasnej pochodzące z XIV w.) oraz nowożytne (kościół św. Ducha z zespołu poklasztornego w Dzierzgoniu oraz kościół w Żuławce – z końca XVII i początku XVIII w.), a także zespół zabudowań poklasztornych w Dzierzgoniu z pocz. XVIII w. Kościoły oraz zespół poklasztorny są dobrze utrzymane, kościoły dodatkowo z zachowanym, bogatym wyposażeniem wnętrza.

Niemniej cenne są zespoły dworsko-parkowe w Bruku, Jeziornie i Nowinach. Stan zachowania dworu i parku w Bruku oraz w Nowinach są dobre, natomiast dwór w Jeziornie jest w bardzo złym stanie technicznym, a park i cmentarz na terenie parku są mocno zaniedbane.

Wszystkie parki z terenu gminy wpisane do rejestru z wyjątkiem parku w Prakwicach, są źle utrzymane. Z roku na rok coraz mniej wyraźne stają się ich układy kompozycyjne. Park w Stanowie jest silnie zdegradowany, w chwili obecnej nie istnieje starodrzew ani układ drożny, niemożliwe jest otworzenie pierwotnego wyglądu parku.

Ważnym świadectwem historii gminy są cmentarze. Znajdują się one w bardzo złym stanie – pozbawione doraźnej pielęgnacji, tracą swój pierwotny wygląd oraz cenne nagrobki. Najcenniejszym cmentarzem ze względu na swoją unikatowość jest cmentarz żydowski w Stanówku.

Na terenie gminy znalazła się nieliczna grupa budownictwa mieszkalnego figurującego w rejestrze zabytków; są to domy z 2 połowy XIX w. i początku XX w. na terenie miasta – kamienice i domy czynszowe oraz w Bągarcie – dom właściciela dawnego tartaku.

Ciekawym przykładem zabudowy związanej z dawnym majątkiem ziemskim jest szkoła oraz kuźnia w Prakwicach z 1 ćw. XX w.

Ponadto w Dzierzgoniu zachował się spichlerz z pocz. XX w.

5.2.6. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Dzierżoń stanowią wyposażenie kościołów.

W kościele p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Michała Archanioła Bągarcie najwięcej jest obiektów z czasu baroku; ołtarze główny i boczne, zabytki sztuki złotniczej, obrazy oraz rzeźby, z okresu rokoka pochodzi jedna rzeźba i ołtarz boczny. W kościele pw. Trójcy Przenajświętszej w Jasnej cały wystrój świątyni pochodzi z okresu baroku; są to ołtarze, ambona, feretron, obrazy, rzeźby i zabytki sztuki złotniczej. Na wyposażenie kościoła pw. Trójcy Przenajświętszej w Dzierzgoniu składają się rzeźby gotyckie, a z czasu baroku ołtarze, ambona, chrzcielnica, konfesjonał, krucyfiks, obrazy, stalle, płyty nagrobne oraz polichromia stropu, z czasu klasycyzmu pochodzi jeden zabytek – zegar szafkowy.

W kościele Św. Ducha w Dzierzgoniu znajdują się zabytki z czasu baroku: ołtarze główny i boczne, empora, chór zakonny, polichromia stropu, obrazy, rzeźby oraz ambona, Y gotyku pochodzi kropielnica. W kościele w Żuławce Sztumskiej również przeważają zabytki z czasu baroku: ołtarze, ambona, polichromia stropu, zabytki sztuki złotniczej, rzeźby, epitafium, z czasu gotyku jest tylko kropielnica.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy znajduje się zewidencjonowanych 66 stanowisk, w tym 1 wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków to grodzisko na Wzgórzu Zamkowym w Dzierzgoniu, pozostałe stanowiska nie mają ekspozycji w terenie, są to najczęściej osady, ślad po osadnictwie czy punkty osadnicze, jedno cmentarzysko w Dzierzgoniu kultury oksywskiej z młodszego okresu przedrzymskiego. Stanowiska te posiadają zróżnicowaną chronologię od epoki kamienia po średniowiecze i czasy nowożytne.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie miasta i gminy Dzierzgoń nie występują zabytki w zbiorach muzealnych. Zabytki ruchome o wartości muzealnej zgromadzone są w kościołach w Bągarcie, Jasnej, Dzierzgoniu oraz Żuławce Sztumskiej.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Wydarzenia historyczne XX wieku, a przede wszystkim związana z nimi intensywna migracja rdzennej ludności oraz napływ mieszkańców tzw. kresów wschodnich, a nadto ludności przesiedlonej w ramach akcji „Wisła” była powodem silnej ingerencji w strukturę etniczną regionu. Obecnie zanika kontynuacja tradycji miejscowych w postaci charakterystycznych dla ziemi dzierzgońskiej rzemiosła i sztuki (muzyka, rzeźba malarstwo).

Niematerialnymi elementami dziedzictwa kulturowego są również nazwy geograficzne i historyczne (regionu – Powiśle oraz nazwy większości miejscowości na terenie gminy). Niejednokrotnie są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ULICA	NR	OBIEKT	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
1.	Bagart			Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzyciela i św. Michała Archanioła	XIV w.	Decyzja z dnia 10.09.1962 r., nr rej. 325 (dawny rejestr woj. elbląskiego: 247)
2.	Bagrat			Cmentarz ewangelicki	pocz. XIX w.	Decyzja z dnia 17.08.1988 r., nr rej. 1247 (dawny rejestr woj.elbląskiego: 100/88)
3.	Bagart		24/26	Dom	2 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 19.12.1991 r., nr rej. 1359 (dawny rej.zab.woj.elbląskiego - 207/91)
4.	Bruk			Dwór	poł. XIX w.	Decyzja z dnia 12.12.1980 r., nr rej. 882 (dawny rej.zab.woj.elbląskiego 57/80)
5.	Bruk			Park	około poł. XIX w.	Decyzja z dnia 6.01.1978 r., nr rej.zab. 882 (dawny rej.zab.woj.elbląskiego 11/77)
6.	Dzierzgoń	ul. Elbląska		Kaplica cmentarna św. Anny	XV w.	Decyzja z dnia 29.03.1993 r., nr rej. 1378 (dawny nr rejestru woj. elbląskiego: 256/93).
7.	Dzierzgoń	ul. Elbląska		Cmentarz	kon. XIX w.	Decyzja z dnia 29.03.1993 r., nr rej. 1378 (dawny nr rejestru woj. elbląskiego: 256/93).
8.	Dzierzgoń	ul. Krzywa	16	Dawny klasztor oo. Reformatów, z kościołem pw. Św. Ducha oraz z murem i bramą	kon. XVII w.	Decyzja z dnia 19.12.1956 r., nr rej. 67 (dawny nr rejestru woj. gdańskiego - 50)
9.	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza		Kościół Trójcy Przenajświętszej i Św. Katarzyny	I. 1310-1320	Decyzja z dnia 18.12.1956 r., nr rej. 66 (nr w dawnym rejestrze woj. gdańskiego: 49).
10.	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	4	Spichlerz	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 30.07.1993 r., nr rejestru 1398 (nr w dawnym rej. woj. elbląskiego 286/93)

11.	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	9	Dom	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 27.07.1993 r., nr rej. 1394 (nr w dawnym rej. woj. elbląskiego 287/93)
12.	Dzierzgoń	ul. Słowackiego	13	Dom	1901 r.	Decyzja z dnia 30.07.1993 r., nr rejestru 1400 (dawny nr rejestru woj. elbląskiego 289/93)
13.	Dzierzgoń	ul. Traugutta	21	Dom	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 30.07.1993 r., nr rejestru 1399 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 288/93)
14.	Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego		Cmentarz luterański	pocz. XIX w.	Decyzja z dnia 29.03.1993 r., nr rej. 1248 (nr w dawnym rejestrze woj. elbląskiego: 256/93).
15.	Jasna			Kościół p.w. Trójcy Przenajświętszej i św. Katarzyny	ok. 1325 r.	Decyzja z dnia 13.08.1962 r., nr rej. 308 (dawny rejestr woj. gdańskiego: 244)
16.	Jeziorno			Dwór	2 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 8.07.1996 r., nr rej. 1601 (dawny rejestr woj. elbląskiego: 510/96)
17.	Jeziorno			Park	kon. XIX w.	Decyzja z dnia 8.07.1996 r., nr rej. 1601 (dawny rejestr woj. elbląskiego: 510/96)
18.	Jeziorno			Cmentarz	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 8.07.1996 r., nr rej. 1601 (dawny rejestr woj. elbląskiego: 510/96)
19.	Minięta			Park	1 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 26.01.1979 r., nr rej. 935 (dawny rejestr woj. elbląskiego: 34/79)
20.	Minięta			Park	przełom XVIII i XIX w.	Decyzja z dnia 30.12.1977 r., nr rejestru zabytków 879 (dawny numer rejestru woj. elbląskiego 9/77)
21.	Nowiny			Pałac	kon. XVIII w.	Decyzja z dnia 27.12.1994 r., nr rejestru 1502 (nr rej. woj. elbląskiego 409/94)
22.	Nowiny			Park	poł. XIX w.	Decyzja z dnia 20.07.1978 r., nr rejestru 920 (nr rej. woj. elbląskiego 33/78)
23.	Piaski			Ogród parkowy	kon. XIX w.	Decyzja z dnia 24.03.1978 r., nr rejestru 910 (dawny nr rejestru woj. elbląskiego 21/78)

24.	Prakwice		1	Szkoła	1 ćw. XIX w.	Decyzja z dnia 15.06.1993 r., nr rej. 1388 (d. nr rej. woj. elbląskiego 275/93).
25.	Prakwice		2	Kuźnia	1926 r.	Decyzja z dnia 14.06.1993 r., nr rej. 1386 (d. nr rej. woj. elbląskiego 274/93).
26.	Prakwice			Park	4 ćw. XIX w.	Decyzja z dnia 15.02.1978 r., nr rej. 21 (d. rejestr woj. elbląskiego nr 20/78)

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	miejsowość	obiekt	miejsce przechowywania zabytku	nr	data wpisu
1.	Bągart	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Św. Jana Chrzciciela w Bągarcie	B - 137/73	1973-01-15
				B - 148/73	1973-01-20
2.	Jasna	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Trójcy Przenajświętszej w Jasnej	B - 139/73	1973-01-15
				B - 149/73	1973-01-20
3.	Dzierzgoń	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Trójcy Przenajświętszej i Św. Katarzyny w Dzierzgoniu	B - 161/75	1975-05-31
				B - 7/82	1982-05-25
4.	Dzierzgoń	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Greckokatolicki pw. Św. Ducha w Dzierzgoniu	B - 2/82	1982-04-09
		wyposażenie kaplicy		B - 3/82	1982-06-25
5.	Żuławka Sztumska	wyposażenie kościoła	Kościół Parafialny Rzymskokatolicki pw. Św. Jana Chrzciciela w Żuławce Sztumskiej	B - 6/82	1982-05-22
				B - 50/18/95	1995-05-12

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	CHRONOLOGIA	DATA I NR DECYZJI O WPISIE DO REJESTRU	NR STANOWISKA W MIEJSCOWOŚCI /NA OBSZARZE
1.	Dzierzgoń	grodzisko	okres wczesnośredniowieczny i średniowieczny	decyzja z dnia 5.03.1970 r., nr rej. 113/Archeol.	AZP 3/4, obszar 21-50

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

5.4.1. Obiekty nieruchome

1.	2.	Lp.	MIEJSCOWOŚĆ	ULICA	NR	OBIEKT	DATOWANIE	REJESTR ZABYTKÓW
			Ankamaty		2	Dom	I. 30-te XX w.	
			Ankamaty		8	Budynek mieszkalno-gospodarczy	3 ćw. XIX w.	
			Ankamaty		9	Dom	4 ćw. XIX w.	
			Ankamaty		10	Dom	pocz. XX w.	
			Ankamaty		18	Dom	I. 30-te XX w.	
			Ankamaty		19	Dom	pocz. XX w.	
			Ankamaty		20	Dom	pocz. XX w.	
			Ankamaty		b.nr	Wiatrak	2 poł. XIX w.	
			Ankamaty			Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
			Bagart			Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela i św. Michała Archanioła	XIV w.	Decyzja z dnia 10.09.1962 r., nr rej. 325 (dawny rejestr woj. elbląskiego 247)
			Bagart			Cmentarz ewangelicki	pocz. XIX w.	Decyzja z dnia 17.08.1988 r., nr rej. 1247 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 100/88)
			Bagart			Krzyż	pocz. XX w.	
			Bagart			Kapliczka przydrożna	I. 30-te XX w.	
			Bagart		1/1a	Dom	I. 30-te XX w.	
			Bagart		1/1a	Budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
			Bagart		2	Dom	przełom XIX/XX w.	
			Bagart		2	Budynek gospodarczy 1	1 ćw. XX w.	
			Bagart		2	Budynek gospodarczy 2	I. 30-te XX w.	
			Bagart		3	Szkoła Podstawowa im. Św. Wojciecha	1934 r.	
			Bagart		5	Dom	pocz. XX w.	
			Bagart		10	Dom	4 ćw. XIX w.	
			Bagart		14/16	Dwojak	przełom XIX i XX w.	
			Bagart		15	Dom	k. XIX w.	

	Bagart		19	Dom	pocz. XX w.	
	Bagart		21	Dom	1927 r.	
	Bagart		24/2 6	Dom	2 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 19.12.1991 r., nr rej. 1359 (dawny nr w rej. woj.elbląskiego 207/91)
	Bagart		24/2	Komin dawnego tartaku	pocz. XX w.	
	Bagart		27/2 9	Dwojak	przełom XIX i XX w.	
	Bagart		30/3 2	Dom	przełom XIX i XX w.	
	Bagart		31/1	Dom	1 ćw. XX w.	
	Bagart		31/1	Kuźnia	pocz. XX w.	
	Bagart		31/1	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Bagart		36	Dom	przełom XIX i XX w.	
	Bagart		38	Dom	I. 30-te XX w.	
	Bagart		38	Budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
	Bagart		42	Dom	k. XIX w.	
	Bagart		55	Dom	I. 30-te XX w.	
	Bagart		69	Dom	ok. 1905 r.	
	Bagart		69	Obora	1927 r.	
	Bagart		69	Chlewnia	1927 r.	
	Blunaki		b nr	Dom	pocz. XX w.	
	Blunaki		b nr	Dwór	pocz. XX w.	
	Blunaki		16	Dom	1928 r.	
	Bruk			Dwór	poł. XIX w.	Decyzja z dnia 12.12.1980 r., nr rej. 882 (dawny nr w rej. woj.elbląskiego 57/80)
	Bruk			Park	około poł. XIX w.	Decyzja z dnia 6.01.1978 r., nr rej. 882 (dawny nr w rej. woj.elbląskiego 11/77)
	Bruk		1	Szkoła Podstawowa	1914 r.	
	Bruk		7	Czworak	1 ćw. XX w.	
	Bruk			Stacja transformatorowa	pocz. XX w.	
	Budzisz			Cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	
	Budzisz		1	Dom	1 ćw. XX w.	
	Budzisz		5	Dom	1 ćw. XX w.	
	Budzisz		b nr	Dom	pocz. XX w.	
	Budzisz		8	Dom	3 ćw. XIX w.	
	Budzisz		15	Dom	I. 30-te XX w.	
	Budzisz			Wiatrak	k. XIX w.	
	Chojty			Dom	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń			Ruiny zamku krzyżackiego	1 poł. XIII w.	
	Dzierzgoń			Park krajobrazowy na Wzgórzu Zamkowym	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń			Wieża ciśnień	1920 r.	

	Dzierzgoń	ul. Elbląska		Kaplica cmentarna św. Anny	XV w.	Decyzja z dnia 29.03.1993 r., nr rej. 1378 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 256/93)
	Dzierzgoń	ul. Elbląska		Cmentarz	k. XIX w.	Decyzja z dnia 29.03.1993 r., nr rej. 1378 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 256/93)
	Dzierzgoń	ul. Elbląska		Kapliczka przydrożna	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Elbląska	3	Dom	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Kościelna	1	Dom	1 ćw. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Kościelna	1	Wspornik z kielichem lampy gazowej	1 ćw. XX w.	
	Dzierzgoń	Pl. Kościuszki	1	Dom wielorodzinny	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	Pl. Kościuszki	2	Dom wielorodzinny	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	Pl. Kościuszki	3	Dom wielorodzinny	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	Pl. Kościuszki	4	Dom wielorodzinny	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	10	Dom wielorodzinny	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	16	Dawny klasztor oo. Reformatorów	k. XVII w.	Decyzja z dnia 19.12.1956 r., nr rej. 67 (dawny nr rejestru woj. gdańskiego - 50)
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	16	Kościół pw. Św. Ducha w zespole dawnego klasztoru oo. Reformatorów	k. XVII w.	Decyzja z dnia 19.12.1956 r., nr rej. 67 (dawny nr rejestru woj. gdańskiego - 50)
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	16	Mur z bramą z zespołu dawnego klasztoru oo. Reformatorów	k. XVII w.	Decyzja z dnia 19.12.1956 r., nr rej. 67 (dawny nr rejestru woj. gdańskiego - 50)
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	17	Szkoła Podstawowa im. Tysiąclecia Państwa Polskiego	1927 r.	
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	17	Hala sportowa przy szkole podstawowej	I. 1941-1942	
	Dzierzgoń	ul. Krzywa	12	Remiza OSP	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Kwiatowa	5	Dom	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Kwiatowa	18	Dom	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Limanowskiego	5	Dom wielorodzinny	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Limanowskiego	6	Dom	XIX/XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Limanowskiego	10	Dom wielorodzinny	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Limanowskiego	27	Dom	pocz. XX w.	

	Dzierzgoń	ul. Linki	1	Dom	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Linki	3	Magazyn	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Linki	5	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Łączna	2	Dom	l. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Łączna	4	Dom	l. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. 3-ego Maja	1	Dom	l. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. 3-ego Maja	5	Dom	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. 3-ego Maja	19	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. 3-ego Maja	27	Dom	3 ćw. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza		Kościół parafialny pw. Św. Trójcy Przenajświętszej i św. Katarzyny	l. 1310-1320	Decyzja z dnia 18.12.1956 r., nr rej. 66 (nr w dawnym rejestrze woj. gdańskiego: 49).
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza		Krucyfiks na kościele parafialnym	XVIII w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza		Ogrodzenie	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza		Kapliczka Najświętszej Maryi Panny w ogrodzeniu	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza		Kapliczka Św. Nepomucena w ogrodzeniu	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza	1	Plebania	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza	1	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza	3	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Mickiewicza	5	Dom	1 ćw. XX w.	
	Dzierzgoń	Morcinka	2	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	2	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	4	Spichlerz	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 30.07.1993 r., nr rejestru 1398 (nr w dawnym rej. woj. elbląskiego 286/93)
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	9	Dom	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 27.07.1993 r., nr rej. 1394 (nr w dawnym rej. woj. elbląskiego 287/93)
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	11	Dom	przełom	
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	13	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	14	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Odrodzenia	b.nr	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Ogrodowa	7	Dom	l. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Ogrodowa	18	Dom	l. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Okrzei	9	Dom	k. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Pionierska	5	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Pionierska	6	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Pionierska	8	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Pionierska	10	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Pionierska	13	Dom	ok. 1930 r.	

Dzierzgoń	ul. Pogodna	9	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Porzeczkowa	1	Dom	ok. 1930 r.	
Dzierzgoń	ul. Przemysłowa	1	Dom	I. 30-te XX w.	
Dzierzgoń	ul. Przytulna	13	Dom	ok. 1930 r.	
Dzierzgoń	ul. Różana	1	Dom	ok. 1930 r.	
Dzierzgoń	ul. Różana	12	Dom	ok. 1930 r.	
Dzierzgoń	ul. Różana	14	Dom	ok. 1930 r.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	1	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	3	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	6	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	8	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	13	Dom	1901 r.	Decyzja z dnia 30.07.1993 r., nr rej. 1400 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 289/93)
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	17	Dom wielorodzinny	1 ćw. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego	21	Dom	1 ćw. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego		Cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.	
Dzierzgoń	ul. Słowackiego		Cmentarz ewangelicki	kon. XIX w.	
Dzierzgoń	ul. Traugutta	7	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Traugutta	9	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Traugutta	11	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Traugutta	13	Szkoła	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Traugutta	21	Dom	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 30.07.1993 r., nr rej. 1399 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 288/93)
Dzierzgoń	ul. Westerplatte	44	Dom	I. 30-te XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	2	Dom	kon. XIX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	3	Dom wielorodzinny	ok. 1930 r.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	5	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	6	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	7	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	8	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	10	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	13	Dom	pocz. XX w.	
Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	24	Biuro Pogotowia Gazowego	pocz. XX w.	

	Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego	26	Dom	1903 r.	
	Dzierzgoń	ul. Wojska Polskiego		Cmentarz luterkański	pocz. XIX w.	Decyzja z dnia 29.03.1993 r., nr rej. 1248 (nr w dawnym rejestrze woj. elbląskiego: 256/93).
	Dzierzgoń	Pl. Wolności	5	Kamienica	1884 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	2	Dom / Sklep	1 ćw. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	6	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	7	Dom	kon. XIX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	11	Dom	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	13	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	21	Dom wielorodzinny	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	21	Dom	1 ćw. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	23	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	23	Garaż	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	30	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	31	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	32	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	32	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	34	Dom wielorodzinny	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	43	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	45	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	59	Magazyn	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	61	Dom	ok. 1930 r.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	65	Dwojak	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	67	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	67	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	69	Dwojak	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	69	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	80	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	82	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	82	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	84	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	84	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	85	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	85	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	85	Magazyn	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	86	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego	87	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Zawadzkiego		Wiadukt kolejowy	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Żeromskiego	10	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Żurawia	4	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Żurawia	11	Dom	pocz. XX w.	
	Dzierzgoń	ul. Żurawia	12	Dom	1907 r.	
	Dzierzgoń			Wiadukt drogowy	I. 30-te XX w.	
	Dzierzgoń			Most kolejowy na Dzierzgonce	k. XIX w.	

	Jasna			Kościół p.w. Trójcy Przenajświętszej i św. Katarzyny	ok. 1325 r.	Decyzja z dnia 13.08.1962 r., nr rej. 308 (dawny nr w rej. woj. gdańskiego 244)
	Jasna			Brama wraz z ogrodzeniem przykościelnym	pocz. XX w.	
	Jasna			Cmentarz przykościelny	k. XIX w.	
	Jasna		5	Czworak	pocz. XX w.	
	Jasna		7	Budynek mieszkalno-gospodarczy	1 ćw. XX w.	
	Jasna		7	Budynek gospodarczy	1 ćw. XX w.	
	Jasna		8	Szkoła	1 ćw. XX w.	
	Jasna		9	Dom	poł. XIX w.	
	Jasna		9	Spichlerz	pocz. XX w.	
	Jasna		9	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Jasna		9	Chlewnia	pocz. XX w.	
	Jasna		10	Budynek gospodarczy	1912 r.	
	Jasna		12	Dom	około 1930 r.	
	Jasna		13	Dom	1 ćw. XX w.	
	Jasna		18	Dom	1927 r.	
	Jasna		20	Czworak	pocz. XX w.	
	Jasna		23	Dom	3 ćw. XIX w.	
	Jasna		b. nr	Dom	3 ćw. XIX w.	
	Jasna		30	Kuźnia	pocz. XX w.	
	Jasna		30	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Jasna		31	Dom	I. 40-te XX w.	
	Jasna		32	Szkoła	ok. 1920 r.	
	Jasna		34	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Jasna		35	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Jasna		36	Dom	2 poł. XIX w.	
	Jasna		37	Dom	1 ćw. XX w.	
	Jasna		37	Budynek gospodarczy	1 ćw. XX w.	
	Jasna		37	Stodoła	1 ćw. XX w.	
	Jasna		37	Stodoła	1 ćw. XX w.	
	Jasna		38	Dom	k. XIX w.	
	Jasna		38	Budynek gospodarczy	k. XIX w.	
	Jasna		40	Dom	k. XIX w.	
	Jasna			Remiza strażacka	pocz. XX w.	
	Jasna			Stacja transformatorowa	ok. 1925 r.	
	Jasna		44	Dom	k. XIX w.	
	Jasna			Dom	pocz. XX w.	
	Jasna		48	Dom	ok. 1920 r.	
	Jasna			Most	I. 30-te XX w.	
	Jasna			Dwór	I. 20-te XX w.	
	Jasna			Rządcaówka	k. XIX w.	
	Jasna			Spichlerz	k. XIX w.	
	Jasna			Obora - stajnia	k. XIX w.	
	Jasna			Stacja transformatorowa	I. 20-te XX w.	
	Jasna Kolonja		8	Dom z budynkiem gospodarczym	4 ćw. XIX w.	
	Jasna - Kamienna		2	Dom	4 ćw. XIX w.	

229.

	Jasna – Kamienna		2	Stodoła	4 ćw. XIX w.	
	Jasna – Kamienna Góra		3	Dom	ok. 1930 r.	
	Jasna – Kamienna Góra		4	Dom	k. XIX w.	
	Jasna – Kamienna Góra		4	Budynek gospodarczy	k. XIX w.	
	Jeziorno			Dwór	2 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 8.07.1996 r., nr rej. 1601 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 510/96)
	Jeziorno			Park	k. XIX w.	Decyzja z dnia 8.07.1996 r., nr rej. 1601 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 510/96)
	Jeziorno			Cmentarz	pocz. XX w.	Decyzja z dnia 8.07.1996 r., nr rej. 1601 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 510/96)
	Jeziorno		4	Rządówka	pocz. XX w.	
	Jeziorno		6	Czworak	k. XIX w.	
	Jeziorno		8	Czworak	pocz. XX w.	
	Jeziorno		10	Budynek gospodarczy	1905 r.	
	Jeziorno		12	Czworak	pocz. XX w.	
	Litewki			Stacja transformatorowa	pocz. XX w.	
	Minięta			Most	pocz. XX w.	
	Minięta			Kapliczka przydrożna	pocz. XX w.	
	Minięta		4	Stodoła	pocz. XX w.	
	Minięta		9	Dom	pocz. XX w.	
	Minięta		13	Szkoła	pocz. XX w.	
	Minięta		13	Budynek gospodarczy przy szkole	pocz. XX w.	
	Minięta			Kapliczka przy szkole	pocz. XX w.	
	Minięta - Sporowo			Park	przełom XVIII i XIX w.	Decyzja z dnia 30.12.1977 r., nr rej. 879 (dawny nr
	Morany			Kapliczka przydrożna	1879 r.	
	Morany		31	Chlewnia	k. XIX w.	
	Morany		32	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ok. 1930 r.	
	Morany		33	Dom	około 1930 r.	
	Nowiec		1	Dom	1925 r.	
	Nowiec		1	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Nowiec		b. nr	Dom	pocz. XX w.	
	Nowiec		b. nr	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	

	Nowiny			Pałac	k. XVIII w.	Decyzja z dnia 27.12.1994 r., nr rej. 1502 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 409/94)
	Nowiny			Park	poł. XIX w.	Decyzja z dnia 20.07.1978 r., nr rej. 920 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 33/78)
	Nowiny		1	Spichlerz	pocz. XX w.	
	Nowiny		1	Chlewnia (1)	1938 r.	
	Nowiny		1	Chlewnia (2)	pocz. XX w.	
	Nowiny		6	Szkoła	1921 r.	
	Nowiny		6	Budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.	
	Nowiny		10	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Pacholy		b. nr	Młyn wodny	pocz. XX w.	
	Pacholy		4	Czworak	1912 r.	
	Pacholy		b. nr	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Pawłowo			Kaplica	pocz. XX w.	
	Piaski			Ogród parkowy	k. XIX w.	Decyzja z dnia 24.03.1978 r., nr rej. 910 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 21/78)
	Piaski			Stacja transformatorowa	I. 30-te XX w.	
	Poliksy		1	Dom	3 ćw. XIX w.	
	Poliksy		2	Dom	I. 30-te XX w.	
	Poliksy		2	Budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.	
	Poliksy		7	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Poliksy		8	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Poliksy		10	Dom	pocz. XX w.	
	Poliksy		12	Dom	lata 80-te	
	Poliksy		14	Dwojak	ok. 1930 r.	
	Poliksy		14	Budynek gospodarczy	ok. 1930 r.	
	Poliksy		14	Budynek gospodarczy	1 ćw. XX w.	
	Poliksy		15	Dwojak	I. 30-te XX w.	
	Poliksy		15	Stodoła	I. 30-te XX w.	
	Poliksy		15	Budynek gospodarczy	1 ćw. XX w.	
	Poliksy		16	Dom	1936 r.	
	Poliksy		17	Dom	3 ćw. XIX w.	
	Poliksy		17	Stodoła	1 ćw. XX w.	
	Poliksy		17	Stacja transformatorowa	ok. 1930 r.	
	Poliksy		18	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Poliksy		18	Stajnia	k. XIX w.	
	Prakwice		1	Szkoła	1 ćw. XIX w.	Decyzja z dnia 15.06.1993 r., nr rej. 1388 (d. nr rej. woj. elbląskiego 275/93).

	Prakwice		2	Kuźnia	1926 r.	Decyzja z dnia 14.06.1993 r., nr rej. 1386 (d. nr w rej. woj. elbląskiego 274/93).
	Prakwice			Park	4 ćw. XIX w.	Decyzja z dnia 15.02.1978 r., nr rej. 21 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 20/78)
	Prakwice		2	Budynek gospodarczy	1916 r.	
	Prakwice			Budynek gospodarczy z d. zespołu folwarcznego	pocz. XX w.	
	Prakwice		6	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Stanowo			Park	1 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 22.06.1978 r., nr rej. 916 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 30/78)
	Stanowo			Aleja lipowa	k. XIX w.	
	Stanowo			Cmentarz	k XIX w.	
	Stanówko			Cmentarz żydowski	1 poł. XIX w.	Decyzja z dnia 15.08.1988 r., nr rej. 1246 (dawny nr w rej. woj. elbląskiego 48/78)
	Stanówko		1	Dom przy młynie wodnym	4 ćw. XIX w.	
	Tywęzy			Szkoła	lata 30-te XX	
	Tywęzy			Budynek gospodarczy przy d. szkole	pocz. XX w.	
	Tywęzy		3	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Tywęzy		9	Dom	k. XIX w.	
	Tywęzy		13	Dom	ok. 1930 r.	
	Tywęzy		14	Dom	pocz. XX w.	
	Tywęzy		14	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Tywęzy		14	Stodoła	pocz. XX w.	
	Tywęzy			Cmentarz ewangelicki	k. XIX w.	
	Żuławka Sztumska			Kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzciciela	1695 r.	Decyzja z dnia 30.05.1957 r., nr rej. 75 (dawny nr
	Żuławka Sztumska			Cmentarz przykościelny	2 poł. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		2	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		3	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		4	Dom	ok. 1930 r.	

	Żuławka Sztumska		6	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		7	Dom	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		7	Budynek gospodarczy	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		9	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		10	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		20	Poczta	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		21	Dom	1906 r.	
	Żuławka Sztumska		24	Szkoła	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		25	Szkoła	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		28	Organistówka	k. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		35	Dom	ok. 1920 r.	
	Żuławka Sztumska		35	Budynek gospodarczy	k. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		39	Dom	poł. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		39	Budynek gospodarczy (wozownia)	k. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		39	Obora	poł. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		41	Dom	pocz. XX w.	
	Żuławka Sztumska		42	Dom	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		44	Dom	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		72	Dom	4 ćw. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		75	Plebania	ok. 1920 r.	
	Żuławka Sztumska		75	Budynek gospodarczy	pocz. XX w.	
	Żuławka Sztumska		75	Stodoła	pocz. XX w.	
	Żuławka Sztumska		76	Dom	pocz. XX w.	
	Żuławka Sztumska		76	Budynek gospodarczy (1)	1904 r.	
	Żuławka Sztumska		76	Budynek gospodarczy (2)	pocz. XX w.	

	Żuławka Sztumska		79	Budynek gospodarczy	1902 r.	
	Żuławka Sztumska		80	Dom	poł. XIX w.	
	Żuławka Sztumska		83	Dom	1 ćw. XX w.	
	Żuławka Sztumska		83	Budynek gospodarczy	ok. 1920 r.	
	Żuławka Sztumska		84	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		85	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		86	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		87	Dom	ok. 1930 r.	
	Żuławka Sztumska		54	Budynek gospodarczy (1)	pocz. XX w.	
	Żuławka Sztumska		54	Budynek gospodarczy (2)	pocz. XX w.	
	Żuławka Sztumska			Cmentarz mennonicki	2 poł. XIX w.	

5.3.2 Obiekty archeologiczne w ewidencji konserwatorskiej

1. Ankamaty, osada, kult. pomorska, wczesna epoka żelaza; osada, kultura wielbarska, okres późnych wpływów rzymskich; osada, XIII-XV w. (stan. AZP 6/23, obszar 21-50),
2. Ankamaty, osada, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 3/20, obszar 21-50),
3. Ankamaty, osada, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza; osada, kult. pomorska, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 5/22, obszar 21-50),
4. Ankamaty, osada/?, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza, osada /?/, XIII-XV w. (stan. AZP 2/19, obszar 21-50),
5. Ankamaty, ślad osadnictwa, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza; ślad osadnictwa, XIII-XV w. (stan. AZP 4/21, obszar 21-50),
6. Bağart, osada, okres średniowieczno-nowożytny (stan. AZP 3/13, obszar 20-50),
7. Bağart, osada, okres wczesnośredniowieczny, XII-XIII w.; osada, okres średniowieczny, XIV-XV w.; osada, okres nowożytny (stan. AZP 4/12, obszar 20-50),
8. Chojty, osada /?/, kultura wielbarska, późny okres wpływów rzymskich (stan. AZP 1/6, obszar 20-50),
9. Chojty, osada, okres średniowieczny, XIII-XIV w. (stan. AZP 2/7, obszar 20-50),
10. Dzierzgoń, Kolonia II, osada jednodworcza, okres średniowieczny, XIV – XV w., (stan. AZP 2/4, obszar 21-51),
11. Dzierzgoń, Kolonia II, osada jednodworcza, okres średniowieczny, XIV – XV w., (stan. AZP 3/5, obszar 21-51),
12. Dzierzgoń, Kolonia II, osada, okres średniowieczny, XIV – XV w., (stan. AZP 1/3, obszar 21-51),
13. Dzierzgoń, grodzisko, okres wczesnośredniowieczny i średniowieczny decyzja z dnia 5.03.1970 r., nr rej. 113/Archeol. (stan. AZP 3/4, obszar 21-50),
14. Dzierzgoń, osada, kultura pomorska/?, wczesna epoka żelaza; cmentarzysko, kultura oksywska, młodszy okres przedrzymski; osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 8/28, obszar 21-50),
15. Dzierzgoń, znalezisko luźne, epoka kamienia; osada otwarta, okres średniowieczny; ślad

- osadnictwa, okres nowożytny (stan. AZP 1/2, obszar 21-50),
16. Dziergoń, znalezisko luźne, epoka kamienia; osada otwarta, okres średniowieczny; osada otwarta, okres nowożytny (stan. AZP 2/3, obszar 21-50),
  17. Jasna, osada /?/, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich; osada, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 1/3, obszar 19-50),
  18. Jasna, osada /?/, kultura wschodniopomorska, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 4/6, obszar 19-50),
  19. Jasna, osada, kultura oksywska, późny okres lateński (stan. AZP 3/5, obszar 19-50),
  20. Jasna, osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 2/4, obszar 19-50),
  21. Jasna, osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 5/7, obszar 19-50),
  22. Jasna, osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 6/8, obszar 19-50),
  23. Jasna, osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 7/9, obszar 19-50),
  24. Jasna, osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 8/10, obszar 19-50),
  25. Jasna, ślad osadnictwa, okres wczesnośredniowieczny, XI-XII w. (stan. AZP 12/14, obszar 19-50),
  26. Jasna, ślad osadnictwa, okres wczesnośredniowieczny, XI-XII w.; ślad osadnictwa, okres późnośredniowieczny, XV – poł. XVII w. (stan. AZP 11/13, obszar 19-50),
  27. Kuksy, osada, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 1/12, obszar 21-50),
  28. Litewki, osada, kultura pomorska, okres halsztacki – wczesny okres lateński; osada /?/, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 1/1, obszar 20-50),
  29. Minięta, ślad osadnictwa, okres starożytny; ślad osadnictwa, późne średniowiecze (stan. AZP 1/19, obszar 22-50),
  30. Minięta, ślad osadnictwa, okres starożytny; ślad osadnictwa, późne średniowiecze (stan. AZP 2/20, obszar 22-50),
  31. Minięta, ślad osadnictwa, późne średniowiecze (stan. AZP 3/22, obszar 22-50),
  32. Morany, osada /?/, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza; osada /?/, kultura wielbarska, okres późny wpływów rzymskich; osada /?/, XIII-XV w. (stan. AZP 4/13, obszar 21-50),
  33. Morany, osada /?/, kultura wielbarska, okres późny wpływów rzymskich (stan. AZP 2/10, obszar 21-50),
  34. Morany, osada /?/, kultura wielbarska, okres późny wpływów rzymskich (stan. AZP 6/17, obszar 21-50),
  35. Morany, osada, kultura polska /?/, XI – XII w., wczesna epoka żelaza (stan. AZP 8/27, obszar 21-50),
  36. Morany, osada, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 3/11, obszar 21-50),
  37. Morany, ślad osadnictwa, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 5/14, obszar 21-50),
  38. Nowiec, obozowisko, średniowiecze, (stan. AZP 2/9, obszar 20-50),
  39. Nowiec, osada, okres nowożytny, XVII-XVIII w., (stan. AZP 1/8, obszar 20-50),
  40. Nowiec, ślad osadnictwa, kultura pomorska /?/, łużycka /?/, wczesna epoka żelaza, (stan. AZP 3/11, obszar 20-50),
  41. Nowiny, osada /?/, okres średniowieczny i nowożytny (stan. AZP 2/16, obszar 20-50),
  42. Nowiny, osada, okres średniowieczny (stan. AZP 1/10, obszar 20-50),
  43. Pachoły, ślady osadnicze, kultura pruska, XII-XIII w.; ślady osadnictwa, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 1/6, obszar 21-51),
  44. Poliksy, osada jednodworcza, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 4/5, obszar 20-50),
  45. Poliksy, osada jednodworcza, okres średniowieczny, XIV-XV w. (stan. AZP 1/2, obszar 20-50),
  46. Poliksy, osada, kultura łużycka, okres halsztacki (stan. AZP 3/4, obszar 20-50),

47. Poliksy, osada, kultura pomorska, okres halsztacki i wczesny lateński; osada, okres średniowieczny, XIII-XIV w. (stan. AZP 2/3, obszar 20-50),
48. Prakwice, ślady osadnicze, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan AZP 1/1, obszar 21-51),
49. Prakwice, ślady osadnicze, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan AZP 2/2, obszar 21-51),
50. Tywęzy, osada, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 2/4, obszar 22-50),
51. Tywęzy, ślad osadnictwa /?/, neolit /?/ (stan. AZP 1/3, obszar 22-50),
52. Tywęzy, ślad osadniczy /?/, neolit /?/ (stan. AZP 3/5, obszar 22-50),
53. Żuławka Sztumska, grodzisko /?/, wczesne średniowiecze (stan. AZP 9/14, obszar 19-49),
54. Żuławka Sztumska, osada /?/, kultura pruska, XI – XII w.; ślad osadniczy, okres średniowieczny, XIV - XV w. (stan. AZP 5/8, obszar 19-49),
55. Żuławka Sztumska, osada, kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, wczesna epoka żelaza; ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze, XII – XIII w.; ślad osadnictwa, średniowiecze, XV w. (stan. AZP 11/16, obszar 19-49),
56. Żuławka Sztumska, osada, kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, wczesna epoka żelaza; ślad osadnictwa, późne średniowiecze / okres nowożytny, XV – poł. XVII w. (stan. AZP 14/19, obszar 19-49),
57. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, wczesna epoka żelaza; ślad osadnictwa, okres nowożytny, XVII – XVIII w. (stan. AZP 10/15, obszar 19-49),
58. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, wczesna epoka żelaza, ślad osadnictwa, średniowiecze, XV w. (stan. AZP 12/17, obszar 19-49),
59. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 16/21, obszar 19-49),
60. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, kultura kurhanów zachodniobałtyjskich, wczesna epoka żelaza (stan. AZP 17/22, obszar 19-49).
61. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, okres starożytny; ślad osadnictwa, okres nowożytny, XVI – XVII w. (stan. AZP 13/18, obszar 19-49),
62. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, okres starożytny; ślad osadnictwa, późne średniowiecze / okres nowożytny, XV – poł. XVII w. (stan. AZP 15/20, obszar 19-49),
63. Żuławka Sztumska, ślad osadnictwa, wczesne średniowiecze; ślad osadnictwa, późne średniowiecze / okres nowożytny, XV w. – 1 poł. XVII w. (stan. AZP 8/13, obszar 19-49),
64. Żuławka Sztumska, ślad osadniczy, kultura pruska, XII – XIII w.; ślad osadniczy, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 6/9, obszar 19-49),
65. Żuławka Sztumska, ślady osadnicze, okres średniowieczny, XIV – XV w. (stan. AZP 7/10, obszar 19-49),
66. Żuławka Sztumska, osada, kultura wielbarska, okres wpływów rzymskich (stan. AZP 2/2, obszar 19-50)

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

5.5.1. Zabytki archeologiczne

Na obiekty dziedzictwa kulturowego gminy składają się zabytkowe układy przestrzenne wsi, ślady osadnictwa z czasów prehistorycznych, krajobrazy przyrodniczo – kulturowe oraz obiekty zabytkowe, które są tworem wielu wieków barwnej historii. Niestety wiele z nich nie zachowało się do czasów dzisiejszych, a część uległa zniszczeniu - przede wszystkim podczas działań wojennych – zarówno podczas najazdu szwedzkiego, jak też w trakcie wojen napoleońskich, czy już bardziej współcześnie, podczas I i II wojny światowej.

W rejonie Komorowa i Żuławki Sztumskiej znajdują się osada i cmentarzysko kultury wschodniopruskiej, tutaj znajdował się ongiś gród Zakonu Krzyżackiego. Wokół wsi Jasna leżą liczne stanowiska dawnych osad kultury wielbarskiej, wschodniopruskiej i z okresu średniowiecza. Na południowym skraju Żuławki Sztumskiej na wzniesieniu znajduje się nasyp w formie kolistej przypominający dawny okop. Na północ od jeziora Kuksy znajduje się wzgórze, na którym wg relacji mieszkańców w XIV wieku znajdował się warowny gród. Odkopano tu fundamenty z ciosanego kamienia.

W 1995 r. prof. P. Urbańczyk odkopał drewniano – ziemną groble (długości 1230 m i szerokości 4 m) między Bągartem a Świętym Gajem (tzw. pomosty bągardzkie), która w czasach Cesarstwa Rzymskiego i wczesnego średniowiecza stanowiła część traktu łączącego Pomorze z Prusami. Druga tego typu droga, o długości 640 m, znajduje się w dolinie rzeki Dzierzgoń 3 km na południe na linii Nowiec – Mokajny.

Szczególnie liczne stanowiska archeologiczne występują w rejonie wsi Anakamaty, Morany, Kuksy i Poliksy na zachód od miasta Dzierzgonia, oraz w Nowinach leżących na północ od miasta. Są to głównie osady kultury wielbarskiej i pomorskiej z XI – XV wieku.

Pojedyncze stanowiska archeologiczne znajdują się również w Chojtach i Tywężach.

Na terenie gminy występuje bogate osadnictwo pradziejowe i wczesno – średniowieczne. Są to głównie osady z różnych okresów od neolitu aż po wczesne średniowiecze. Jako ważniejsze wskazać można osady z wczesnej epoki żelaza i okresu wpływów rzymskich położone wokół jeziora Kuksy, w okolicy Anakamtów, Dzierzgonia, Żuławki Sztumskiej, Bągartu, Jasnej i Poliksów.

5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków

- Kościół parafialny p.w. Trójcy Przenajświętszej i Św. Katarzyny w Dzierzgoniu wybudowany w latach 1310-1320. Wskutek wojen i pożarów kilkakrotnie restaurowany. Odnowiony po pożarze w 1647 r. był konsekrowany w 1682 r. przez biskupa chełmińskiego Jana Kazimierza Opalińskiego ku czci Trójcy Przenajświętszej i św. Katarzyny. Przedtem kościół nosił wezwanie tylko św. Katarzyny. Po pożarze odbudowano wieże w górnej części i wschodni szczyt kościoła oraz postawiono kaplicę Św. Krzyża. Wyposażenie kościoła pochodzi z okresu po roku 1730. Na uwagę zasługuje barokowy portal z łukowymi blendami, ambona z pierwszej połowy XVIII wieku, w której znajduje się rzeźba z II poł. XIV w, płyta nagrobkowa z 1347 r. – jeden z najstarszych zabytków gotyku;
- Zespół poklasztorny oo. Reformatów w Dzierzgoniu, składający się kościoła św. Ducha oraz zabudowań klasztornych. W 1678 r. wojewoda malborki osadził na miejscu dawnego szpitala św. Ducha oo. Reformatów, którzy pobudowali tu budynek klasztorny oraz swoją świątynię. Kościół p.w. Św. Ducha wzniesiony został po 1678 r. w miejscu gotyckiego kościoła, którego ślady widoczne są do dziś w części wschodniej (w prezbiterium i zakrystii). Przebudowany w 1717 r. Wyposażenie kościoła pochodzi w większej części z XVIII w., zachowały się rzeźby z pocz. XV w. W kościele uwagę przykuwa odeskowany strop beczkowy pokryty w całości polichromią. Na łuku tęczowym herby Radwan i Lubicz. Od 1957 r. świątynia jest w użytkowaniu wspólnoty Kościoła greckokatolickiego;

- Kaplica cmentarna p.w. Św. Anny w Dzierzgoniu wzniesiona w XIV w., zniszczona w XV i XVI w., odbudowana w 1737 r. Gotycka z elementami barokowymi z okresu odbudowy. Murowana z cegły, na planie prostokąta, od wschodu cylindryczna wieża ze stożkowym hełmem, dach nad korpusem dwuspadowy kryty holenderką., w elewacjach wzdłużnych ostrołukowe okna i blendy, wejście główne w elewacji zachodniej. Wnętrze jednoprzestrzenne. Kaplica usytuowana w centrum cmentarza z końca XVIII w.;
- Budynki mieszkalne w Dzierzgoniu przy ulicy Słowackiego, Odrodzenia i Traugutta wzniesione zostały pod koniec XIX i na początku XX w.;
- Cmentarz luterański w Dzierzgoniu z pocz. XIX w. z zachowanymi częściowo nagrobkami i starodrzewiem.
- Kościół pw. Św. Jana Chrzciciela i św. Michała w Bagarcie wybudowany około 1320 r., w stylu gotyckim. Początkowo najprawdopodobniej pod wezwaniem św. Jana Nepomucena. W latach 1655-1660 zniszczony i zdewastowany przez Szwedów. Sukcesywnie odbudowywany. 20 grudnia 1794 r. zniszczony przez pożar. Odbudowany w roku 1797. Prace remontowe szczytu wschodniego przeprowadzono w 1905 r., wieży w 1930 r. Kościół murowany z cegły, orientowany, na planie prostokąta, kryty dachem dwuspadowym (dachówka esówka). Od zachodu kwadratowa wieża, górna kondygnacja w konstrukcji drewnianej - szkieletowej, oszalowanej deskami, wieża kryta dachem stożkowym. Naroża kościoła oszkarpowane. Ściany zewnętrzne korpusu zdobione ostrołukowymi blendami, szczyt wschodni zwieńczony sterczynami. Wejście główne ostrołukowe, w uskokowym obramieniu. Stropy drewniane. Z barokowym ołtarzem głównym z XVIII wieku, granitową chrzcielnicą z XIV w.;
- Kościół pw. Trójcy Przenajświętszej w Jasnej powstał ok. 1350 r. W 1410 r. w czasie wojny polsko-krzyżackiej kościół był splądrowany i zniszczony. Spalony podczas wojen szwedzkich. Odbudowany w 1673 r. z dotacji Anny von Guldenstern. Remontowany w latach 1800-1801 i 1908. Ceglany, orientowany, oszkarpowany, założony na planie prostokąta, jednonawowy, z wyodrębnionym, prosto zamkniętym prezbiterium, zakrytą od północy, kruchtą od południa i wieżą od zachodu. Ściany rozczłonkowane ostrołukowymi, tynkowanymi blendami, podobnie jak szczyt wschodni, schodkowy, z pinaklami. Dach dwuspadowy kryty holenderką. Wieża w górnej kondygnacji otynkowana, kryta dachem dwuspadowym, z dwoma barokowymi szczytami. Wnętrze nawy kryte stropem, nad prezbiterium sklepienie gwiaździste. na uwagę zasługuje barokowy ołtarz główny z 1709 roku oraz boczny z 1668 r.;
- Pałac starostów dzierzgońskich i wojewodów malborskich w Nowinach wzniesiony pod koniec XVIII w., przebudowany w poł. XIX w. Murowany z cegły, tynkowany, z gankiem wejściowym od północy i współczesną dobudówką od wschodu (w miejscu dawnej oranżerii), dwukondygnacyjny, z mieszkalnym poddaszem, nakryty dachem mansardowym;
- Zespół dworsko-parkowy w Jeziornie – dwór wzniesiony w 2 poł. XIX w., budynek murowany, z żółtej cegły licówki, z dekoracyjnymi pasami z czerwonej cegły, w elewacji tylnej czterokondygnacyjna wieża zdobiona pseudomaswerkami, nad oknami trzeciej kondygnacji wieży od strony północnej tarcza herbowa, elewacje zdobione międzykondygnacyjnymi, rolkowymi gzymsami, otwory okienne zwieńczone łukiem odcinkowym, nad oknami ceglane naczółki, dach kryty eternitem, budynek zdewastowany: brak stolarki okiennej i drzwiowej (część oryginalnej stolarki okiennej zachowana w wieżyczce), wewnątrz brak podłóg, schodów oraz instalacji elektrycznej (okablowania). Park krajobrazowy, skomponowany na północnym i wschodnim stoku wyniesienia, na którym wznosi się dwór, drzewa w wieku około 120-140 lat, pojedyncze egzemplarze około 200 lat, dominują gatunki rodzime: jesiony, buki, lipy, jawory, dęby i brzozy, z gatunków egzotycznych: jodła kalifornijska, buk czerwony, platan, kargana syberyjska i lipa krymska.
- Park w Prakwicach z czwartej ćw. XIX wieku jako przykład zachowanego całości parku krajobrazowego.

5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków

- Pozostałości wiatraków holenderskich w Budziszu i Ankamamtach, pochodzących z drugiej połowy XIX wieku. Jako zanikające obecnie, a charakterystyczne niegdyś elementy krajobrazu ziemi dzierzgońskiej.
- Ruiny średniowiecznego zamku krzyżackiego na Wzgórzu Zamkowym w Dzierzgoniu. W początkach XIII wieku Krzyżacy wykorzystali pruskie fortyfikacje znajdujące się na dzisiejszym Wzgórzu Zamkowy do wzniesienia własnej strażnicy i bazy wypadowej w trakcie walk z Pomezanami i Pogezanami. Przed 1248 rokiem mistrz krajowy Henryk von Wid wznosił na wzgórzu zamek. Północno-zachodnią część, o łatwiejszym dostępie, zajęło podzamcze. Do nowej siedziby przeniesiono ośrodek władzy z sąsiedniej strażnicy w Starym Dzierzgoniu. Zamek konwentu wzniesiono na planie regularnym, typowym dla budowli w państwie krzyżackim. W zabudowaniach mieściły się: kaplica, kapitularz, refektarz, dormitoria, infirmeria, łaźnie oraz mieszkanie komtura i skarbiec. W 1414 roku wojska polskie spaliły zamek. Z uszkodzonej siedziby w 1437 roku konwent przeniesiony został do Przechmarka. Pozbawiony opieki zamek zaczął niszczeć. Kiedy wybuchła wojna trzynastoletnia wojska Związku Pruskiego ponownie podłożyły ogień na zamku. Po drugim pokoju toruńskim Dzierzgoń znalazł się w granicach Polski i w ocalałych budynkach zamkowych urządzono siedzibę starostwa. Mimo złego stanu zabudowań istniało ono tu dość długo. Jeszcze w 1611 roku odbywały się w nich sądy grodzkie. W 1689 roku część pomieszczeń wyremontowano i sąd grodzki powrócił na zamek. Pozostałe zabudowania, których remonty nie objęły, zostały w końcu XVII wieku rozebrane w celu pozyskania budulca na klasztor reformatów. W ciągu XIX wieku został całkowicie rozebrany. Obecnie mury zamku na poziomie piwnic są odstonięte i wyeksponowane.
- Park krajobrazowy na Wzgórzu Zamkowym założony na początku XX w. Obecnie czytelna jest pierwotna kompozycja parku; zachowały się dwie platformy widokowe oraz aleja dębowa prowadząca od strony północnej do ruin zamku.
- Zabudowa mieszkalna w Dzierzgoniu przy ul. Odrodzenia 2, ul. Odrodzenia 14, ul. 3 Maja 1, ul. 3 Maja 5, ul. Zawadzkiego 3, ul. Słowackiego 3, ul. Pionierska 5 z okresu od końca XIX w. do lat 30-tych XX w.
- Wiejska zabudowa mieszkalna w Bałgarcie dom nr 2, w Jasnej dom nr 7, nr 12, nr 37, w Kamiennej Górze dom nr 4, w Jasnej Kolonii dom nr 8, w Stanówku dom przy d. młynie, w Żuławce Sztumskiej dom nr 35 wraz z budynkiem gospodarczym i bramą, dom nr 80 .
- Wiejska zabudowa gospodarcza w Jasnej spichlerz w zagrodzie nr 9, w Żuławce Sztumskiej obora w zagrodzie nr 39.
- Plebania i budynek gospodarczy w Żuławce Sztumskiej wzniesione ok. 1920 r.
- Cmentarze ewangelickie w Ankamatach, w Tywężach z pocz. XIX w. z zachowanymi częściowo nagrobkami i starodrzewem.
- Cmentarz właścicieli majątku oraz prowadząca do niego aleja w Stanowie z k. XIX w.
- Cmentarz przykościelny wraz z murem i bramą w Jasnej z k. XIX w.
- Budynki gospodarcze (spichlerz i chlewnia) z folwarku w Nowinach z pocz. XX w.
- Kapliczka przy ul. Elbląskiej w Dzierzgoniu z pocz. XX w.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. atrakcyjny krajobraz stanowiący duży potencjał dla rozwoju agroturystyki, 2. duża liczba obiektów zabytkowych, 3. różnorodny zasób zabytków budownictwa regionalnego, drewnianego i ceglanego, 4. dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, 5. dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru na podstawie Uchwały Rady Miejskiej w Dzierzgoniu Nr XVI/190/08 z dnia 3 lipca 2008 r., 6. dogodnie położenie przy Malborku (centrum turystyczne) oraz w pobliżu w Świętego Gaju (sanktuarium), 7. miasto i gmina znajduje się na Rowerowym Szlaku zamków Powiśla, 8. przez miejscowości Ankamaty, Litewki, Dierzgoń, Bągart przebiega międzynarodowa trasa rowerowa Euro Route R-1 prowadząca z Calais we Francji do Saint Petersburga w Rosji. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. peryferyjne położenie gminy z dala od dużych ośrodków miejskich (Trójmiasto, Elbląg, Olsztyn); 2. brak infrastruktury turystycznej, 3. brak aktualnych planów zagospodarowania przestrzennego gminy, 4. zły stan techniczny znacznej części obiektów zabytkowych, 5. niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, 6. niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, 7. brak promocji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. wzrost zainteresowania właścicieli zabytków ochroną i pracami konserwatorskimi, 2. rozwój turystyki i agroturystyki, 3. budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych, 4. budowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, 5. pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków, 6. edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych, 2. samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, 3. brak katalogowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji, 4. zbyt niskie nakłady z budżetu gminy na odnowę obszarów i obiektów zabytkowych, 5. brak działań w celu pozyskania środków z zewnątrz na ochronę zabytków

7. Założenia programowe

Program Opieki nad zabytkami Gminy Dzierzgoń ma służyć ochronie, sukcesywnej rewaloryzacji i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Realizacja celów określonych w Programie Opieki nad Zabytkami w gminie Dzierzgoń wymagać będzie *zmian świadomości*, szczególnie w dziedzinie odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego oraz właścicieli zabytkowych obiektów za ich stan oraz różnych podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych odpowiadających za *ład i zagospodarowanie przestrzenne* oraz *ochronę środowiska naturalnego i kulturowego*, a także wyznaczających kierunki rozwoju gminy Dzierzgoń.

Wynikiem powinno być przejście od zaniechania lub co najwyżej pasywnej i biernej ochrony i cząstkowych działań konserwatorskich do stosowania zintegrowanego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego.

Ramy programowe Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na :

- ❖ umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- ❖ wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Dzierzgoń,
- ❖ podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- ❖ umożliwienie kreowania i realizowania lokalnych projektów związanych z kompleksowymi pracami konserwatorskimi i restauratorskimi oraz chroniącymi krajobraz kulturowy dla osiągnięcia zauważalnych i wymiernych efektów jakościowej zmiany,
- ❖ kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- ❖ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej odrębności i tożsamości / kultura mniejszości narodowych/,
- ❖ poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji / np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków/,
- ❖ włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym gminy Dzierzgoń.

Celem strategicznym *Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń na lata 2010 – 2013* jest:

Zachowanie i odnowa dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości mieszkańców oraz i rozwojowi gospodarczemu gminy

Metodą do realizacji tak określonego celu będzie:

Jakościowe i ilościowe powiększenie form ochrony zabytków i opieki nad zabytkami stosowanych przez władze gminy przy wykonywaniu zadań własnych realizowanych na rzecz lokalnego środowiska: infrastruktury podstawowej, społecznej oraz lokalnej społeczności (zasobów ludzkich).

Cel będzie realizowany w ramach trzech Priorytetów:

- I. OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY**
- II. ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM GMINY**
- III. DZIEDZICTWO ŻYWE – PROMOCJA EDUKACJA I DOKUMENTACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY**

Priorytet I: OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

kierunki działań	zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy 3. Kształtowanie spójnej przestrzeni gminnej sieci powiązań kulturowo-przyrodniczych 4. Ekspozycja najcenniejszych elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy 5. Rozszerzenie zasobu i ochrony środowiska kulturowego gminy	<ul style="list-style-type: none"> • opracowywanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w szczególności dla obszarów o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi (w tym weryfikacja obowiązujących w zakresie aktualizacji zagadnień związanych z ochroną zabytków) oraz dla obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego gminy, • konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego gminy, • egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w dokumentach programowych odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji), • walka z samowolami budowlanymi, • ochrona panoram oraz przedpola widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego • poprawa ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez:<ul style="list-style-type: none"> - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, nawsi oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk. • wystąpienie do wojewódzkiego konserwatora zabytków z wnioskiem o wpisanie do rejestru zabytków wskazanych w Programie opieki cennych obszarów i obiektów zabytkowych

Priorytet II: ZARZĄDZANIE DZIEDZICTWEM KULTUROWYM GMINY

kierunki działań	zadania
1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych 2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych 3. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych, • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy, • prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy (w ramach opracowanego planu remontów), • rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym gminnych parków, cmentarzy, obszarów nieczynnych cmentarzy), • dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, • wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), • opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych. • iluminacja najcenniejszych zabytków gminy, • określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, • współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, • szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną, • wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów, • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci skansenów itp.

**Priorytet III: DZIEDZICTWO ŻYWE – PROMOCJA EDUKACJA I DOKUMENTACJA
WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY**

kierunki działań	zadania
<p>1. Popularyzacja dziedzictwa kulturowego gminy</p> <p>2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym</p> <p>3. Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym</p> <p>4. Promocja dziedzictwa kulturowego</p>	<ul style="list-style-type: none"> • udostępnienie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • utworzenie gminnego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego, • opracowanie <i>mapy zabytków gminy</i>, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego. • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć. • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego), • wykonywanie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej zagrożonych obiektów zabytkowych. • opracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) wykorzystujących walory środowiska kulturowego,

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego zostanie uwzględniona przez władze gminy przy uchwalaniu prawa miejscowego. W pierwszej kolejności dotyczyć to będzie aktualizacji Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Dzierżgoń. Prace nad tym dokumentem są już zaawansowane i odpowiednia uchwała zostanie podjęta przez Radę Gminy w roku 2009. W dalszej kolejności opracowane zostaną miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla poszczególnych miejscowości w gminie – planowane do przyjęcia od 2010 roku.

Gmina nie jest właścicielem wszystkich obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Własnością gminy są ruiny średniowiecznego zamku krzyżackiego, park krajobrazowy na Wzgórzu Zamkowym, cmentarze ewangelickie w Ankamatach, w Dzierzgoniu przy ul. Wojska Polskiego oraz w Tywężach, kapliczka przy ul. Elbląskiej w Dzierzgoniu, dla których wykonywane będą stopniowo, w miarę posiadanych środków finansowych, projekty i programy dotyczące ich rewaloryzacji lub konserwacji.

Gmina będzie współdziałała z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym kontynuacji współpracy z Muzeum Zamkowym w Malborku oraz jego oddziałem w Kwidzynie, organizacjami pozarządowymi /między innymi: Powiślańską Organizacją Turystyczną w Sztumie, Stowarzyszeniem Lokalna Grupa Działania „Kraina Dolnego Powiśla” z Dzierzgonia, Stowarzyszeniem Gospodarstw Gościennych „Pomezania” z Dzierzgonia/ oraz diecezją elbląską i parafiami.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (na podstawie obowiązującej Uchwały Rady Miejskiej w Dzierzgoniu Nr XVII/190/08 z dnia 3 lipca 2008 r.).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd zamierza ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji. W tym wypadku, gdy wkład własny stanowi niewielki procent w stosunku do przyznawanych grantów (od 1,5 do 15 %), pozyskane środki będą w znaczący sposób wpływały na zwiększenie możliwości operacyjnych gminy.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy dzierżgońskiej.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie dwóch form monitoringu jego realizacji: monitoringu zasobów (weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków) oraz monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgoń* odpowiada Burmistrz Dzierzgonia, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Miejskiej w Dzierzgoniu sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwa spraw Wewnętrznych i administracji oraz województwa pomorskiego.

1. Gmina: w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.
2. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego: w ramach programu *Dziedzictwo Kulturowe Priorytet 1 Ochrona zabytków* przeznaczonego na dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Wnioski będzie mogła składać gmina lub każdy inny właściciel obiektu zabytkowego.
3. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji: w ramach programu *Razem Bezpieczniej*, związanego z dofinansowaniem zadań z zakresu poprawy bezpieczeństwa i zabezpieczenia obiektów zabytkowych (monitoring automatyczny, systemy p.włamaniowe, p.pożarowe) skierowanego do m.in. jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych.
4. Województwo Pomorskie: w ramach *Wojewódzkiego Programu Wspierającego Rozwój Gospodarczy i Tworzenie Miejsc Pracy w Oparciu o Wykorzystanie Tradycji i Zasobów Przyrodniczych Regionu - "GRYF"* związanego z okresowym zatrudnianiem osób długotrwale bezrobotnych przy pracach związanych ochroną zabytków, turystyką, ochroną środowiska i tradycją regionalną.

10.2. Środki pomocowe

Gmina zamierza korzystać z dostępnych dla gminy środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury.

1. Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

Dofinansowania projektów strukturalnych w ramach *Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko* (Działanie: 11.1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym, Działanie: 11.2 Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym) oraz Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Pomorskiego (Działanie: 6.3 Regionalne dziedzictwo kulturowe o potencjale turystycznym, Poddziałanie: 8.1.2 Lokalna infrastruktura wspierająca rozwój gospodarczy; Działanie: 9.3 Lokalne inicjatywy obywatelskie)

2. Europejski Fundusz Społeczny

Dofinansowania udzielane z *Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007 – 2013* w ramach Priorytetu I: Tworzenie regionalnych produktów turystycznych na obszarach wiejskich Pomorza.

3. Europejski Fundusz Rolniczego Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 – 2013.

W ramach działania *Odnowa i rozwój wsi*, możliwe jest pozyskanie dofinansowania w zakresie budowy, przebudowy, remontu lub wyposażenia obiektów służących promocji obszarów wiejskich, w tym propagowaniu i zachowaniu dziedzictwa historycznego, tradycji, sztuki oraz kultury, zakupu obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie, w tym budynków będących zabytkami, z przeznaczeniem na cele publiczne; odnawiania, eksponowania lub konserwacji lokalnych pomników historycznych, budynków

będących zabytkami lub miejsc pamięci; kultywowania tradycji społeczności lokalnej oraz tradycyjnych zawodów.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w Program Opieki nad Zabytkami Miasta i Gminy Dzierzgoń 2010-2012 będą osiągnięte poprzez:

- wspólne działania władz gminy Dzierzgoń z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, Starostwem Powiatowym w Sztumie, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz gminy Dzierzgoń,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.

Dla koordynacji działań Programu zakłada się powołanie przy Burmistrzu Dzierzgonia Zespołu Doradczego składającego się z osób kompetentnych i związanych z działaniami na rzecz ochrony zabytków, krajobrazu kulturowego i ochrony środowiska, oraz związanych z kulturą, turystyką, edukacją i promocją.